

ДРІВНА БІБЛІОТЕКА.

Книжочка 7.

ПИСАННЯ

Василя Кулика.

Ціна 10 кр.

ЛЬВІВ, 1894.

НАКЛАДОМ КОСТЯ ПАНЬКОВСКОГО.

L
UNIV
AT UI
E
UR

*В книгарні наукового тов. імени Шевченка
ул. академічна ч. 8. можна дістати між
іншими слідуєчі книжки:*

Правда	рочник VI, IX, X і XII по	2 00
"	" XI, XIV по	1 00
"	" XIII	— 50
"Зоря"	рочник IV, VIII, IX, X, XI по	5 00
"	" XII, XIII, XIV по	6 00
Др Ом. Огоновский.	Історія українсько- руської літератури II зр., III	4 00
Др Ом. Огоновский.	Studien auf dem Ge- biete der ruthen. Sprache	1 50
М. Вовчок	Оповідання 3 томи	1 00
Ів. Франко	Захар Беркут, образ з XIII віку	1 30
Куліш.	Шекспірові твори ч. I.	1 00
Ів. Нечуй.	Над чорним морем	— 90
"	" Кайдашева сім'я	— 50
"	" Сьвітогляд українського народу	— 30
"	" Повісти і оповідання	— 30
Волод. Масляк.	Поезії ч. I.	1 00
Вас. Чайченко.	Твори, ч. I. 80 кр., ч. II. 60 кр., ч. III.	— 80
Записки наукового товариства імени Шев- ченка, ч. I, II, III і IV по		1 00

SOCIÉTÉ
ÉDITEUR

— ДРІВНА БІБЛІОТЕКА. —

Книжочка 7.

Д-р НАКИФОР ПІРНЯК
УЧИТЕЛЬ

ПИСАННЯ

ВАСИЛЯ КУЛИКА.

Накладом Костя Паньковського.

Льв. ч. 573

ЛВІВ, 1894.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

LIB
UNIVE
AT URE

ELL
C
UKR

891.79
K9598
KT63

ВАСИЛЬ СТЕПАНОВИЧ КУЛИК.

(Біографичний обрис).

Родина Куликів єсть давня Полтавська. І досі одна частина міста Полтави, що розляглась по надворсклянській низині, прозивається Куликами, де по-між зубожілим козацтвом можна знайти галузки родини Куликів. У старосьвіцьких архивних шпаргалах Полтавського полку можна зустріти нераз Куликів на різних полкових урядах пройшого й запройшого віку, але-ж як здається, вони ніколи не належали до так званого значного козацтва Гетьманщини; найвище — сотникували. Не знаємо коли одна галузка рода Куликів вихопилась у дворянство; мабуть, за цариці Катерини, коли урядове козацтво так жваво кинулось добуватися московських чинів, як би чуючи, що для всього безчиновного на Україні наступить, як сказав сам пебіжчик Кулик, „столітня негода“. Батька Василя Степановича заста-

LIB
UNIVE
AT URB

ELIA
CO
UKR.

— 4 —

ємо вже дворянином з роду, невеличк панком, або як тута прозивають, пол панком, Полтавского повіту, володіюч кількома сотнями десятин з хутором і над Ворсклом у селі Ковалівці, за кіле верст від Полтави. Там родив ся Васи На тих найворсклянских берегах, геть і сіяних зеленими левадами і річковими п. сами, пройшли його дитинячі літа, і ду його прийняла перші поетичні вражі Ми не знаємо справжнє, у котрім р він родився, але-ж достеменно може сказати, що родини його упали на пер трицяті роки сего віку. У розмовах з І ликом мині не лучилось розпитувати і його життєись. Знаю тільки, що він і старший син з лічної сім'ї старих Ку ків. Брати його, поділившись, живуть і д на останках підупалої фамілійної замс ности. Молоденьким хлопчиком відда його до Полтавскої гімназії, котра, де Росії багато талановитих людей. Од з його товаришів розказує, що в менш клясах Кулик був хлопець пустовлив але вчився добре; коли-ж наступив й молодецький зріст, у старших клясах, став журливим, самотним, вчився аби- але-ж багато і з запалом читав, і люб цілими днями блукати по мальовнич околицях Полтави, висьпівуючи украї

елички
, пол
одіюч
ром ш
і кіль
Васил
геть ш
ми пл
і душ
ражін
м роц
можем
перш
з Ку
ти пр
зін бу
Кули
і до
амож
іддан
дал
Один
ньчи
тивий
його
х, він
би-я
любив
нич
раїнь

ських пісень. Що читав молодий Кулик, ми не знаємо, але-ж легко можемо догадатись. То був час, коли у Росії усе живе хапалося за Пушкіна, а потім за Лермонтова, а на всю Росію гукав тільки один журнал: „Бібліотека для Чтенія“, з її, теперя вже позбувшись ціни, острим словом п. Сенковського. Ніщо печатне не нагадувало молодому розумові і фантазії про Україну. Школа і література тягли їх на береги Москви-ріки, або Неві, і тільки полтавські народні обставини та вірний поетичний інстинкт могли задержувати молодий розум на землі батьків. За того-ж саме часу з'явилися оповідання Гоголя з українського побуту і не могли не зробити вражіння на душу палкого до читання хлопця, і не повернути його фантазії до національних образів.

Так-сяк скінчив він гімназію іступив до Харківського університету на медичинський факультет. Тогочасний стан напрямків сего університета був такий: ще істніли де-які останки і свіже памятався той романтичний літературний рух, котрий був початком українського письменництва. Ще доживали віку у Харкові Квітка і Гулак-Артемовський, а в академічній молодечі, по-між котрою тоді визначалися Костомарів і Метлинський, панував романтич-

ний погляд на наше пройшло, і тільки-що зачувся, як чудовний дисонанс, голос Шевченка з його громадскою й національною тугою про нашу теперешину і будущину; і ся ява не могла зістатись без впливу на таку чутку натуру, якою був Василь. Але-ж йому не судилося довго зістатись під добрячим впливом університету. Економічний стан фамілії розхитався, — майно гинуло від нещасливих господарських операцій. Батько не видержав — помер, зіставивши удову з людиною, недорослою сім'єю. Василеві, як найстаршому, треба було ратувати від жидів-кредиторів достаток. Годі було з дворянским житєм: тогочасній молодий дворянин міг бути тільки офіцером або чиновником; офіцерство трібувало кошту, а не багатило; чиновництво-ж з його здирством відвертало душу Василя. Кинутись буржуазним шляхом — у торги, або ремесництво ставилось паничеві за сором, і треба віддати Куликові у тому честь, що він не схибив, може й не без морального борюканя з самим собою. То була новинка у тогочасньому тутешньому паничівстві: під впливом потреби стати доробковим чоловіком. Разом з гуманістичними ідеями, він вибрав собі за професію аптекарство, хоча й, прихильна більш до поетичних мрій, натура

I
UNIV
AT U
E
U

його тому ділови була радикальне суперечна. За того часу аптекарював у Полтавщині й Слобідській Україні тільки Німець або заходжий шляхтич з-за Дніпра; тутешньому-ж паничеві, хоча-б і найбільшійшому, ся професія була за встид. Не гляючи на теє, жваво ухопився він за хімію і фармацію, нашвидку здав екзамен на провизора і, спродавши частину землі й децию з хозяйства, заорандував невеличку аптеку у місті Балках, на Слобідській Україні, і добуток повинен був віддавати матері на вихованє братів і сестер. Так пройшли років з пять чи шість тих дорогих літ, коли помилка, вільна чи не вільна, у виборі діяльности ставить ціле житє переверть. Як тільки фамилійні околичности сяк-так уладились, аптекарство йому огидло, а почати заново готуватись до другого діла було вже пізно. Поетичний склад фантазії тягнув його на Південь. Дніпрові пороги, Чорноморске побережє, Крим, Тамань, населені його фантазиєю вже минулими образами Запорожців і Гирейв, тягли його до себе. Здав він комусь иньчому свою аптечку, і з невеличкими грішми, без жадного окресленого заміру, потяг у дорогу тими шляхами, на котрі степовий побут наших чумаків накинув поетичні коліри. Хортиця-сестриця, як він

UN
AT I

каже, де на майдані військової ради „мудрий Німець картопельку садить“, важко уразили його серце, і він не-раз у розмовах гнівно озивався на тую зневагу московського уряду до українських історичних пам'яток. За те здоровий образ побережанського степового косаря, безкраї тамтешні пшенишні лани вирізались у його фантазії і вилились в поетичній формі. Тільки над усім тим панувала безконечна туга, якою повсюдне кріпацтво окривало український нарід. У Бориславі, де сходяться з усіх сторін полудневої України чумацькі валки, простуючи до солоних кримських озер, залюбувався він на ті релєфні типи, котрі тутки збираються, як натуральний народній музей, і зіставався там чимало, забуваючи, що в кешені ставало все пустіще так, що перебравшись за Дніпро у Таврію, він без копійчини дотяг до Симферополя. Треба було знову прийматись за аптекарство, а в тій стороні знаючий се діло чоловік — як нахідка, — і Німець-аптекар, радісно прийняв його до своєї аптеки. Років зо два пройшло, поки він виплутався з рук Німця, котрий дуже скупко експлуатував його працю. Житє у Симферополі не пройшло без слїду: новий для його, палячий всією спекою Полудня, жіноцький тип Гречинки не міг не

зачепити чуткого серця, — там осягла його юнацка любов, і про неї-то вже у середніх літах любив він нагадувати у веселих розмовах. Добувши де-які середки, замість того, щоб вернутися до дому, потяг він до Бахчисараю, потім у гори, у Федосію і Керч, а через Керченську прірву у Тамань, де, як можна догадуватись, мрілось його фантазії, що він побачить „во очію“ образ старосьвітського Запорожця. Але-ж Чорноморський козак, хоча й має в собі багато такого, що нагадує його праотця лицаря, дуже змінився під впливом московського муштрунку. Дальш Тамані і поближших чорноморських хуторів йому не вдалося дотягти геть до Кавказу, мабуть також через недостачу грошей. Якими авантурами він звернувся з того краю, я не знаю, тільки на повороті застряг він у Самарщині, де Панянка, запорозка фортеця в руїнах, дала йому такий гарний вірш. Побіля початку шістьдесятих років він був уже дома, і тутки я з ним познайомився. Жив він, то господарюючи на хуторі, то кидаючись знову до аптекарства при Полтавській больниці, то заводячи у компанії з другими аптекарський магазин, що все, задля його непрактичності, не гаразд удавалося, і він, як кажуть, тільки перебивався, що не помішало йому

однак одружитися. І в тім він став не в зладі з пануючими дворянськими поглядами. Одна родина, з кріпаків багаті панської фамилі Білук-Кохановських, працею здобула собі заможність і важкою заплатою викупилась з неволі. Оця сім'я, не зважаючи на свій плебейський рідник, високо становила освіту: діти виховувались у тутешніх школах. Одна з панянок тієї сім'ї, Марія Михайловна, мабуть виперла з пам'яті Кулика симферопольську Гречинку, і він, не зважаючи на родичів і знайомих, котрі дивились, як на *mesalliance*, на шлюб родового панича з дочкою кріпака, хоча-б і добре освіченою шкільною наукою, — одружився з Марусею Ісенківною.

Молода пані Куличиха була людина як-раз для такого чоловіка, яким був Василь: чутка до його поетичної натури, зважаючи хиби його характеру і практичні помилки. Вона собою відзначає найщасливішу годину його життя, тим більш, що на той час як-раз припали і наші щасливіші пригоди. У Росії прокинувся з кінця п'ятидесятих років якийсь-то ліберальний дух; тогочасні міністри Олександра II-го попускали волю тому рухові; об'явлено було знесення кріпацтва, а під кінець, у Петербурзі, група наших патріотів замислила

UNI
AT L

літературний часопис, повинний бути органом українсько-національної ідеї. Тарас, умераючи, благословив сей початок. Радісно відозвалась на сей поклик з різних кінців України частина інтелігенції, котра так довго складала в душі своїй тугу народню, котра пам'ятала

Про ту волю козацькую,
Що була, минула,
Що теперя як дитина
В сповитку заснула,

про котру та-ж пісня, сливе, безнадійно
добавляє:

Довго вона буде спати —
Нема тих, що будять;
Живуть наші козаченьки,
Білим сьвітом нудять.

Кулик щиро прийняв до серця зазиви редакції „Основи“. З того часу почались дрюкуватися його кореспонденції, сливе, найкращі в „Основі“. Яким він був тепер щасливим! Яким видавався здоровим і веселим. Він почув, може, вперше, що його мрії, його потайні гадки, до чого небудь згодилися; що він притулив своє житє до якогось любого йому діла; що сьвяті надії не пропали...

U
AT

Завітав тоді на Україну П. О. Куліш, тільки-що визволений з вигнання, і завернув до Полтави. Шанували ми неоціненного вигнанця-трудюбця, на злість місцевій петроградній адміністрації, публичним бенкетом в воксалі містового саду і публичними речами на всіх словянських мовах, повні добрих сподій на будущину. Яким здавався Кулик щасливим, як крутив свої довгі вуса, коли його обібрано на розпорядника того бенкету; як силкувався він зробити приємними шановному гостеві ті хвилі сего виразу наших національних і словянських симпатій, у котрих тоді вже ясно виголошувалося було, супротив московско-панславистичньому, наш щиро федеральний словянський напрям.

Скоро потім смерть Шевченка замутила сї щасливі хвилини наших сподівань. Озався Кулик на смерть Кобзаря тим гарним віршем, у котрому скрізь вирази горя пробивається віра у нашу будущину, і рельєфніш анїж де небудь, кількома словами, вирисовуються історичні значини Шевченка.

І не тільки-що віршем, але й ділом силкувався він доказати, що Шевченко не забудеться,

Гаряче приймав він до серця усякі шкільні питання й заміри, що тоді всюди піднялися на Вкраїні. Освіта тільки що визволених кріпаків, щоб прирівняти їх до нових вільних прав, найбільш інтересувала його. Допомагав він чим зміг розпочатій тоді роботі недільних Українських шкіл. Яке вражінє на його зробила кріпацька еманципация, видно з його вірша „Україна до синів“, читаного на публичному бенкеті у Полтаві, даному в день знесення кріпацтва; а як відізвався той великий факт першої пори на самому народіві, ніхто краще не виразив, як Кулик у своїй кореспонденції до редакції „Основи“, де він класичним стилем малює Волю, в образі доброї богині, що завітала у нашу країну.

З щасливими громадськими обставинами, єднались тоді для його і щасливі обставини домові, яко мужа і отця, і він обстановив своє тодішнє житє поетичною обстановою, що так стосувались до його натури. Єсть по-над Ворсклом, нижче Полтави тихе, укрите садами, обквітчане горами село — Нижні Млини; тамечки оселив ся він, і тому затишкові винні ми за ті гарні поетичні твори. Там жив він серед темно-зеленого гаю, у невеличкому будинкови, обсіяному навкруги квітками, серед співу соловіїв, у шанобі й любові

сусїдів-селян. Скільки разів, заїхавши до Василя, заставав я його на млині. Як тепер бачу сю картину : після денної спеки сонце спускається за гори, холодком віє від діброви і річки, млинові колеса гуркотять ; купка селян і селянок сидить на порозї й на приступках млина. Підходжу — чую голос Василя; він читає їм або Квітчину „Марусю“, або Тараса. Скінчено. Починають ся розпитування, розмова ширшає. Місяць вплив високо на небо й купається у Ворекляних водах, а ми з Василем довго ще, довго гомонимо з його сусїдами, не вважаючи ні на те, що другі, як кажуть, ніч розбирають, ні на комарів, що цілими роями лізуть нам в очи. Отсі сцени віддалились у його поезиях. Одіслав він один дуже гарний вірш до редакції „Основи“, та його таменьки запропачено. У мене в пам'яті зістало ся тільки кілька строк, котрі хоч трохи зможуть обрисувати його погляд і погляди його слухачів. Вірш сей у його прозиваєся: „Після читання Шевченкових Гайдамаків“ :

..... читаю
Щирого Тараса
А козацтво слуха',
Кива' головами,
Де-коли й заплаче
Теплими сльозами,

UNI
AT U

Потім він вкладає в уста одному з слухачів такі слова:

Що-ж з того козацтва,
Що-ж з тих гайдамаків,
Що шкварили жида,
Що били Поляків?

І ідея поезії виразилась такою гадкою, що вся наша кривава історія не привела нас до щасливої долі, бо у самих вожаків не діставало елею добра і любови...

За річкою стоїть потонувший в зеленому гаєві хутір. Там й досі живе заможня старосьвітська козацька родина. Дочку віддавано за-муж. Прийшли з шишками просити панства Куликів на весіле. Я був його гостем, то й мене запрошено. Переїхалисьмо річку в бхід. Ось ми в хаті. Весіле робилось по старосьвіцькому закону з тими додатками, які бувають на козацьких весілях. Винесено старосьвіцьку козацьку шаблю з комори, де вже вона висіла, мабуть, кілька десятків років, і світилка з шаблею стоїть коло молоді... Ось час розлуки з матір'ю; порушаюча пісня голосить... Молода високо на возі, на котрому скрині горою... Попереду Василь верхи з боярами гукає з рушниць на дорогу молодій парі... Такі сцени обставляли його тодішнє життя і впливали на його поетичній настрій.

Наверталися частенько у той закуток то з Харкова, то з Києва університетські студенти з молодчої українофільської громади. І що то були за свіжі розмови, яка надія, яка віра в себе!... Одного разу запрошено нас в Харків. Тамтешні наші молодики злагодилися на якесь артистичне національне свято. Поїхали ми з Василем. Весело верталисьмо з Харкова: запал молодчих підживляв і нас. Вертався з нами у купі один університетський студент. У екіпажі під ногами ціла купа брошурок і книжечок українських, що друкували задля народу. Кулик був найзавзятшим розтикачем їх, і куди-б не їхав, завжди наберав їх з собою.

Я і студент кунялисьмо від денної спеки.

— „Стій!“ зразу крикнув Кулик: „злазьте, панове“.

Перед нами була ціла чумацька валка: мажі рядом; воли розпущені по степу, а люди, з люльками, купами на траві, в rozmaїтих мальованих поставах. Машиналино ми потягли за ним. Весело й жартовливо умів він близько стати з людьми незнайомими. Пійшла розмова про се, про друге, а далі дійшло до серйозних питань життя, а далі до грамоти, школи, до книжок, і скоро степ став ве-

UNI
AT U

ликою читальнею під синім небом, де читачами були ми троє та де-котрі з грамотних чумаків; і так пройшло кілька годин. На прощанє гуртом засьпівано, і роздано книжок чимало і до вподоби... „Наївна ексцентричність!“ скаже читальник. Так; але я й нагадав про неї задля того, що вона рисує характер щирого до всего доброго нашого ексцентрика...

Завітала ж на той час (1862 р.) до Полтави знакоми́та, сьпівачка, примадонна Петербурскої опери, О. М. Леонова. Пісьнею на смерть Шевченка, просьпіваною чудовним голосом, прихилила вона до себе людей українського напрямку. Кожен концерт, по більшій частині складений з українських мотивів, приймав ся публікою з запалом. Сьпівачку шановано оваціями, запрошувано до господи...

Я памятаю, як Кулик, сївши за поганяйла на колясї, в компанії веселих гостей верхи і в екипажах, помчав до свого поетичного затишку знакомиту сьпівачку, де було приготовано їй селянско-національну учту... То були щасливі години його життя, то була щаслива година й для України! то були родини української ідеї у її сегочасній формі... Не диво-ж, що ми й уся українська молодіж виталисьмо новонароджену піснями

„від чорного Богу до тихого Тору“, не сподіваючись нічого злого, як немалисьмо нічого злого на серці. Щасливі години віри, надії й любови!

Не так склалося, як ждалося. У наших столицях той ліберальний рух перевернувся, у молодчій частини великорускої інтелігенції, у той сумний настрій ідей, котрий не зіставляє чоловічій душі ніякої сьвятині і, поваливши усі ідеали, лишає тільки руїни. Як далеко все отсе було від українського ідеалу, видно вже з того, що найздивші з столиць проповідники зустрічали найсильніший відпір від Українофілів, і на лівім боці Дніпра українська молодіж борюкалась з великоруским настроєм, котрий силкувавсь втягти і злити нас з їхнім все руйнуючим, нам, яко нації, нічого не обіцяючим напрямком, як на правім — з польськими претензіями: зробити український нарід посередком за-для своїх політичних цілей. Щоб зрозуміти усю різницю тодішніх напрямків у Росії, треба тільки прирівняти наші просвітні, навіть більш ліричні, бажаючі тільки мирного розвою нашого народу, тенденції, до тих диких, кривавих поривань, які, наприклад, були виголошені в одному письмі під назвою „Молодая Россія“, на котрому справдились слова

UNI
AT U

Пушкина, що московский народний рух може бути тільки „безсмысленнымъ и безпощаднымъ“. Уряд і публична опінія перелякалась і, вже не розбираючи, налягли всею силою під гурт на всі напрямки, щоб притлумити усякий рух, усяке житє. Пожежі у Петербурзі, котрі несправедливо були приписані столичній ніби-б то революційній партії, накинули біду і у провінціях на людей, навіть зовсім чужих усяким петербургским екстремам. Українофільство змішано з нігілізмом; під гурт почались арешти, і жандарми возили до Мезеню, Іртиша і Білого-Озера людей, котрі були межі собою найгарячішими супротивниками. Провінціональні ретрогради з адміністраторів, котрі притихли перед здаючимся урядовим лібералізмом і дожидали свого часу, теперя підняли голови, щоб разом й уконтентувати свою жадобу піметити за які-небудь власні перешкоди, і прислужитись новому урядовому напрямкові. Треба тільки було показати, що ось прогресист (се тоді було модне слово) і чоловік — без жадного суда пропадав „въ отдаленныхъ губерніяхъ“. Тим часом на правім боці Дніпра почалося польське повстанє. Здавалось, не важко було-б додуматись, що ми йому не тільки симпатизувати не можемо, але навіть по-

UN
AT

винні бути найкріпчими ворогами. Але-ж у столицях інак мірковано : коли об'являвся польський сепаратизм, то повинні бути сепаратизми і деінде, і от навпливнійший московський публіцист, як той Гоголів Вій, почав показувати пальцем урядові, де хопати той сепаратизм. Московський Вій перш усього ткнув на Україну, бо там забажали „создать особенную литературу“ і написали кілька книжок для дітей на своїй мові. Ми прохали-б знайти другий примір такого поступованя не тільки у цивілізованому, а навіть і в нецивілізованому світі, який показали, не кажемо вже уряд, але й преса, і найвище свічене московське товариство. Нам не дозволено і десятої долі того, що позволяли, наприклад Чехам австрійські культуртрегери за часів Метернихівщини, що позволяють царградські паші, наприклад, Болгарам. Московським ліберальним публіцистам не приходило у голову, що під державою королевої Вікторії живуть кільканадцять літератур, і ніхто з англійських публіцистів не думав регламентувати їх „зادля домашнього обиходу“, як тее зробили московські словянофіли, котрі побачили в українській народній школі щось „выходящее изъ разряда естественныхъ явлений“. Після таких відносин до нас преси, адмі-

ністративні репресалії зробились ще сильніші. Хто міг, покидав домівку і ховався у якому небудь далекому затишку...

Кулика мало інтересував польський рух за Дніпром. Виріши на лівому березі Дніпра, не бачивши своїми очима, яку вагу полонізм накладав на розвій українського народу, він не мав великих антипатій до Поляків, і дивувався тому запалові, з яким київські українофіли змагались с польськими молодими натриотами. У тому-ж запалі, з яким полтавська молодіж кидалась у тиї козацькі полки, що тоді збирав уряд „щоб бити Ляха“, він вбачав тільки „останню хвилю давньої завірюхи“. Коли йому було нагадувано про польські домагання, „а що-ж?“ — відказував він — „у наново вибудованій Польщі (коли тільки тє збудеться) ми будемо більшість, як туди-ж прикинути Галичину і Одеське побережє, а до-того тая Польща не може статися інак, як в яких небудь конституційних формах, котрі дадуть нам змогу вільної боротьби за нашу національність. Та з Ляхами, як би прийшлося, то й поборюкатись можна — не первина!“ Такий легкий погляд на польське питанє можна було часом чути на лівім боці Дніпра, — ніколи на правім.

З 1865 року усякий громадський рух зтих : зістався рух тільки у адміністрації, зісталась форма без духу — так і досі.

В осени 1870 року повернувся я з Чорноморського Побережя в Слобідску Україну на батьківський хутір. Час був смутний: кривава війна межи двома найбільш цивілізованими народами Європи сумно віддавалась у душі кожного, хто вірував у поступ чоловічества; у Росії під адміністративними репресаліями пропали не тільки що сепаратизми, а навіть і російський патріотизм. У новоросійському краю по залізницях німецька мова, підтримувана жидівським жаргоном, глушила російський „государственный языкъ“, а бисмарківський патріотизм, часом підтримуваний кулаком, заставляв замовкати несьміливі російсько-патриотичні, не завжди прихильні до Німеччини, фрази. Подорожньому, не знаючому географії, легко можна було подумати, що се не єсть край, добутий слов'янською кровю від Турції, а вазальний край Прусії; так віяло з Петербурга. На сей раз і ми згожались з де-якими московськими малькотентами, і, як вони, замикались мовчки по домівках.

Вернувшись до дому, я розпитував про знайомих. Про Кулика мині казано, що він вештався по всіх усяодах, шукаючи

UN
AT

спокійнішого притулку; що його шановна Маруся померла, покунувши йому малих дітий; що після кількох років бідолашнього блукання він нагадався знайти собі притулок і на сей раз нещасливий. Якась дохожала панна, у Роменському повіті, володіюча кількома сотнями десятин землі, бажала дістати за-разом і мужа, й слухняного економа. Василь забув, що він не на економа вродився, одружився з роменскою панянкою, але-ж через кілька місяців повинен був з дітьми вибератись з будинку своєї пані. Де він дівся, мині не казано. Жалко було Василя!

Зима була люта. Вістки приходили все сумніщі та сумніщі. Париж стояв у німецькій облозі, і републиканська Франція, як тонучий чоловік, даремне вибивалась з проваля, в котре її повалив *le sauveur de la société*. Сніг бився у мої віконниці. Степова завірюха гуляла і вила, як звір, на-вкруги хати. На душі було сумно... О півночі... Аж ось у снігах закрипіли важкі зимові чоботи, почулось болісне кахикане, і що хтось стряхає сніг. Одчинено двері. Чоловік, геть загорнений у кожухи, увійшов у хату. Передо мною стояв Кулик, але-ж який! Схуділе, змарніле лице, сиве волосє на голові і в бороді, й кахикане за кожним словом пока-

зали минї, що недобре жилося йому за ті
последні роки... Сїли ми з ним поруч
мовчки.

„Кажіть, добродію!“

— „Кажіть ви, добродію!“

Він усміхнувся. Розмова почалась,
але-ж кашель перепиняв його річ, і я ба-
чив, що він невільно хапався за груди.
Я радив йому лягти й відпочити, але-ж
він не схотїв: бажалось йому вилити щось
з душі; ну, і вилив. Безнадійно він теперя
дивився у будучину; жите називав непро-
ханим, гидким подарунком; але-ж не стра-
тив він інтересу і, як видко було з роз-
мови, слїдив за ходом сегочасньої історії.
Підупадок Франції уразив його так гли-
боко, що нїби-б з Францією погибали усї
найкращі надії народів. Треба-ж сказати,
що Кулик, по своєму вихованю, більш був
під впливом французким, а нїж нїмець-
ким, хочай і французкої мови гаразд до-
вчився вже в середних лїтях. І перше він
часом нагадував чийсь слова, що для про-
свіченого чоловіка нашого часу істніють
дві відчини: одна та, де він родився,
а друга Франція, відчина його ідей. Нїм-
ців він не любив здавна, вже й задля
своїх словянських поглядів, а последня війна
зробила його справдешним нїмцеїдом. Про
свої власні околичности він якось не хо-

U
AI

тїв зачинати розмови, то я й не допитувався. Як лягли спати, кашель будив його раз-по-раз і він обертася до шкляночок з ліками, що привіз з собою, хочай, як можна було запримітити, мало на них покладав надії. Пробув він у мене днів зо три. Силкувався я одігнати сумні думки, але-ж даремне Часом ставши коло вікна і дивлячись на снігову завірюху, починав він жалібно :

„Чого ти, козаче, чого ти бурлаче,
Як вітер осінний в діброві заплаче,
Головоньку схилиш...?“

але кашель перебивав пісню.

„Що ви думаєте робити далій? питав я. Похитав він головою: „Думаю садити капусту, та діток учить“. Тільки... по неволі приходилось навертати розмову на політику, щоб одвернути його від сумного передчування. Навертався він до мене ще кілька разів, завжди цікавий до новин, що надходили з газетами.

„Що ви все про Францію — казав я — а про Україну, — ніби вона й не ваша?“

— „Еге-ге! Хіба-ж ви вбачаєте щонебудь веселого, оглядаючись на-вкруги себе? Інтелігенція гине в роспусті, а на-

рід в п'яництві. Ні, діло наше надовге відкладане. Та що й балакати — жити мині не довго!“

Раз просидів він у мене якусь годину з вечера. Був спокійніший. „Іду, казав, на хутір — одвезу дїтий і приймусь лічитись“. Через два дні завернув до мене один з наших спільних знайомих і як громом уразив: „Помер Василь!“ — „Де? коли?“ — „Учора там, у Ковалівці! Я тільки що звідтіля“.

Там, у Ковалівці, поховано його поруч з першою жінкою. У Полтаві, опріч кількох його знайомих, ніхто і слова не вимовив, ба, мабуть, і не відав, що вмер там якийсь-то бідолашний аптекарчук. Полтавське панство тоді веселилось, відграваячи сьвяткові балї.

Помер Кулик як-раз у кінці 1870 р. Може, я не в міру розбалакався.

Справді Кулик не був поетом вищого ряду; він належить до наших, можна-б сказати *poetae minores*, написав він мало, — але-ж як згадаємо, що якби теперя знайшовся загублений віршик якого небудь Катула, то скільки-б то він наробив руху між нашими фільольогами, скільки-б було написано коментарів? А як гаразд при-

UP
AT

дивитись, то вірші нашого Кулика по щирості й простоті почуття, по оригінально-народній формі, можна-б прирівняти до менших поетів класичної старожитності і зберегти їх годилося-б. Найприбільшується капітал нашої невеличкої літератури. Задля того не зайво буде, мині здається, коли нагадаю усе, що зісталося у моїй пам'яті. У 1862 році одіслав він до редакції „Основи“ (у Петербург) цілий зшиток віршів, з котрих де-які редакция „Основи“ тоді надрукувала.

Написав далі Кулик уже в пізнійших літах водевилі з українського життя, і читав його мині і одному з наших учених. Скільки памятаю, в водевилі була спенічна життя і непримусний український жарт. Дуже жалкую, що не випрохав тоді в його рукописа, бо тепер я його нігде не зміг допитатись.

Кулик не мав наукової ерудиції. З наук він добре знав тільки ботаніку, в котрій дуже кохався, і мав собі на мислі видати коли-небудь популярну ботаніку, задля чого зберав дуже пильно наші народні назви рослин. Я бачив у його той збірничок, але-ж і тая праця деє загубилась. По історії читав він дуже багато і мав

U
AT

на де-які історичні епохи якийсь оригінальний погляд, хочай маючий більш поетичню, а ніж наукову підставу. Так напр., у нашій козацькій епосі він вбачав зарідок словянської республіки, і слова Наполеона І., що через сто літ Європа буде „*republique ou cosaque*“ він, жартуючи, перероблював так: „помилився Наполеон, бо нашої сторії не відав: треба було сказати „*republique et cosaque*“.

З словянських народів, після свого, найбільш він любив Сербів і вбачав не тільки в їх пройшлому щось подібне до нашого козацького, не тільки ворогів Турків, але й силу, котра єдино може зробити протривуагу московській жадобі повернути славянську ідею на користь північному деспотизмові. Коли в Полтаву вислано на пробуванє Луку Вукаловича з товариством, Кулик почав вчитись у одного Сербина їхньої мови, маючи замір перекласти з сербского де-які поетичні твори. Московским пориваням до свободи, ба часом, і до революції, він простісінько не йняв віри, й можна сказати, що мав на московську націю погляд не зовсім згоджаючийся з правдою, і впадав у своїх поглядах до екстремів. У розмовах у його часто виривалося, що „голова московска

Не здатна зрозуміти справдешньої політичної свободи; що Москва не підмога, а перепона задля розвою Словянщини; що Москва ніколи не зможе зректися своєї історичної традиції, а тая не дозволить їй бачити у інших Слов'янах рівних братів, а тільки будучих підданих" і т. и. Любив він часом кумедно копіювати заплалених столичних панчиків, що наворачтались на Вкраїну. „Ось побачите, — сї столичні Стеньки Разїни, з рїнзе-нез на носї, років через три-чотири переробляються на таких консерваторів, що сьмїливо можна було-б посадовити їх поруч з „государевими людишками“ вїчної пам'яті царя Олексїя“.

Хочай у всьому тому видко тільки крайний запал і односторонність, але-ж не можна сказати, щоб частина його передчуття не справдилась за нашого часу.

З французких поетів найбільш любив Кулик Беранже і Барбе, з нїмецьких — Гейне, котрого знав тільки з московських перекладів. Найбільший вплив з московських поетів на його мав Некрасов. З теорією поезії він знався мало, а писав так, як налітало на душу. Раз дав я йому діло п. Тулова „о родах і видах поезії“, але-ж він не знайшов в йому інтересу,

і всі свої теоретичні ідеї зводив до такої гадки, що, тримаючись форми нашої пісні, треба нашому поетові в неї вкладати сьогочасні учутя, гадки й образи.

Що до форми, то на мій погляд, Куликів вірш завжди легкий і граціозний, багатий на мелодию, пливе, ніби граючись, без приміти жадної праці.

В. Торчин.

UP
AT

На смерть Шевченка.

Поховали... тихесенько
Україна плаче,
Поховали дух великий
І серце горяче;
Поховала наша Мати
Найкрасшого сина, —
„Вічну пам'ять“ засьпівала
Уся Україна.
Ні, не всього поховали
Тебе на чужині...
Твоє слово животворне
Живе на Вкраїні;
Твоя дума, твоя пісня
Повік не загине,
Поки буде рости-жити
Козацька дитина;
Твоє слово ізмалечку
Повитвердять діти:
Будеш з ними зеленіти
Український квіте!
Тее жито, що посіяв,
Зійде... жати будем.
Розбудив еси нас батьку...
Тебе не розбудим!

Столітній Запорожець.

Козаче-чумаче!
Йдеш у дорогу —
Послухай же, сину,
Діда старого:
Покіль ще живий я,
Покіль помірає,
Про родичів де-що
Хотів розпитать.
Як з сіллю ітимеш
На той Берислав, —
З Хортиці-сестриці
Щоб вістку прислав.
Як станеш близенько
Сухого Ярка,¹⁾
Помяни там душу
Дідуся Сірка.
Як „соб“ повертати
Через Чортомлик,²⁾
Прислухайсь.., чи чути
Там братчиків крик?
Як будеш минати
Самарську паланку,
Привітай від мене
Старую панянку.

¹⁾ Сухий ярк — коло Берислава, там Сірко бив ся з Татарвою.

²⁾ Річка Чортомлик впадає до Дніпра і дуже гомонить а люди кажуть, що то Запорозці гомонять.

U7
AT

Спитай, як доїдеш,
У батька Дніпра:
Чого наша мова
І слава вміра?
Чи то-ж стара мати
Замовкла на вік,
Чи то-ж народила
Німих та калік?
Чи то ж відцурались
Від неї сини,
Чи то-ж насьміялись
Над нею вони?

Іван Ячмінь.

Колись, давно вже, три царі,
У купі царювали, —
Розлютувалися за щось
І грізно приказали:

Най згине той Іван Ячмінь!
Беріть, ціпами бийте,
Калічте, півечіть, давіть,
На смерть його забийте!

Взяли Івана Ячменя,
Ціпами добре били,
І камнем терли і пекли,
І кров з його давили.

І у барила, у кадки
Червону кров точили:
Помер, помер Іван Ячмінь!
Всі люди говорили.

І кров єго пили з склянок —
Хто з вечера, хто з рана —
Помер, помер Іван Ячмінь,
Та більше вже не встане!

Поліз Іван Ячмінь у верх,
У голові бушує,
І мозгом крутить й веселить,
І язиком панує.

Злякались три царі й кричать:
„Народ щось галасує,
Воскрес, воскрес Іван Ячмінь,
І наш народ бунтує!“

А божий люд все пє та пє,
Та весело гуляє:
Нехай живе Іван Ячмінь
І нас розвеселяє!

Думка.

Стоять села. Вишневі
Сади зеленіють,
Степом-полем, як в золоті,
Лани наші спіють.

УГ
АТ

І здається на ті села
З неба щастє лється...
Чогож така думка чорна
Коло серця вється?

Подивлюся, Україно,
Подивлюся, Мамо,
Подивлю та й заплачу
Гіркими сльозами.

І подумаю: вернися
Велика Руїно,
Нехай ще раз попробує
Щастя Україна.

Нехай ще раз своє слово
Вимовлять гармати:
Може... нового Богдана
Породила Мати.

Не хотівби, Мамо, крові,
Пожежі, недолі,
Як би не так важко бачить
Братів у неволі.

Захожий косарь.

Захмарилося сонце,
Вітрець повіває,
Легесенько травка
У покіс лягає;

2*

Сьпіваючи пісню,
Дівки й молодиці
У валки громадять
Зелену травцю.
Лежу та дивлюся:
„Вродливий та гожий,
Як дуб кучерявий,
Косарю захожий!
Як дуб кучерявий,
По-над бурянами,
Так ти виступаєш
По-між косарями;
Перед усіх валці
Ведеш по травці!
Дивляться на тебе
Дівки й молодиці,
На красу козацьку,
На личко червоне, —
І ніхто в покосі
Тебе не нагоне;
Ніхто краще тебе,
Не вивершить стога,
А корця-горілки
І рука не трога’!
Чого-ж, мій косарю,
На косу схилився?
Чи то-ж занедужав,
Чи так зажурився?
Чого, одвернувшись,
Косу виклепаєш,

U
AT

Щоб ніхто не бачив
Сльозу утираєш?
Спочинок настане, —
Від гурту відходиш
Та таку-ж то пісню
Жалібну заводиш?
Чого мій косарю,
Як зірки засяють
Й дівчата сьпівають,
Як спочити треба, —
З своєю журбою
Лежиш під копою,
Дивлячись на небо
Смутний-невеселий?

.
Скажи мій косарю?“
— „Спасибі за ласку,
Пане господарю!
Спасибі!... а перше
Мушу запитати:
Чи вам же нетягу
Мене розважати?
От бачите, пане,
І сила косарська,
Й краса-б то козацька,
Та що з того стане,
Як доля ледацька!...
Згадав, що з косою
Цілий вік блукаю
По чужому краю,

А нігде притулку
Й хатини не маю;
Що важко працюю
На чужому полі,
А дітки десь дома
Не вчені і голі;
І сохне та чахне
Бідна молодиця,
Що не прийде батько
На них подивиться,
Що дибає десь там
Старенькая мати,
Що нікому буде
Стару й поховати,
Та над грішним тілом
Хрест поставити!...
Та все-б те нічого,
Бога-б не гнівити!
Як би було вільно
Правду доказати,
В Гетьманщину тую
Назад простувати
По чесній дорозі...
Не сором сказати!
Прийшлося у острозі
Мури оглядати!...
Щось там написав наш
Мізерний паничка...
Прощавайте діти
Й жінко білоличка!

U
AT

Повели небогу...
Сира кам'яниця...
Що маєш робити?!
Проситься! молитися?!
Як Господь не гляне, —
І добрий, та — злодій!...
Не домовлю пане!...“
— „Годі, брате, годі!“

Україна до синів.

Читано на бенкеті в Полтаві в день знесення крпацтва
19. лютого 1861.

Довго матір синів своїх
Слізьми обливала, ---
Сего часу щасливого
Довго дожидала.
Діждала ся... Свою матір
Послухайтеж діти:
„Тую пляму народною
Ділами зітріте!
Творіть волю Господнюю:
В добрі стійте діти!
Покажіть, що в Україні
Столітня негода
Не здоліла осквернити
Правого народа...
Голі діти, хата бідна,
Соломяна стріха
Чисте серце, віра в Бога
І розмова тиха...

Не на наше племя ляже
Сором тій неволі:
Діди наші умирали
За сьвяту волю;
Ваша матір Україна
Вся огнем палала...
Така доля... встала кривда
Й правду затоптала.
На велику працю, діти!
В далеку дорогу! —
Те, що сниться будувати
Помолившись Богу!
Те що сниться, колись, може,
І правдою стане...
Руки щиро брат братові
Подадуть Слов'яни;
Тоді блисне наша зоря
З слов'янського неба,
А до того... праці діти
Україні треба.
З Богом діти! хто вірує
Той все переможе!
Учітеся, кріпитеся,
Най вам Бог допоможе“.

Нетяга.

Без свити, і босий
І хліба нема,
І люди те бачуть —
Та кажуть: дарма!

Збірщики послідню
Корову цінують,
Хатина безверха,
Сусіди глузують;

У хижу заглянеш —
У засіках пусто,
І заросла нива
Свиріпою густо.

І сам я дивуюсь,
Що звівся ні-на-що...
А з молоду був же
І я не ледащо!

Колись і для мене
Іграли музики,
Топтали дівчата
Нераз черевики;

Нераз чорнобриві
Слези утерали,
Як мене в дорогу
Сестри споряжали;

Колись поважали
І мене сусіди,
Як справляв бенкети,
Родини й обіди;

Колись і від мене
Ішли паровиці —
Степом розлягалось:
„Ой не ходи, Грицю“

І мині колись то
Догожала доля...
Та все пройшло марно...
Єго сьвята вола!

Ой кину я лихом
Об землю сирую;
Помяну на цей раз
Доленьку лихую,
Потягну степами,
А косу на плечі...
Прощай, родинонько,
Й веселії речі!

Гей, братя — нетяги,
Ударімо в коси —
За нами — панами
Ніхто не голосить!

Весна на хуторі.

Потепліло; сонце сяє,
Травка зеленіє;
Жайворонок вже сьпіває;
Нагідки й шавлія
Чорнобривці і канупер
Сходять — божі квіти, —
І гриються проти сонця
Босенькї діти,
І бабуса до унуків
Старенька сьміється;

Над малими ластівочка
На округи вється;
За городом, на царині,
Плигають ягнята,
Понад річкою жовтіють
Малі гусенята;
Між вербами синесенька
Пливе Ворскла-річка;
Ось, на липині, й гніздечко
Мостить божя птичка;
Гудуть пчоли у садочку,
Чути пісню з поля...
Так здається, що й щаслива
Хлібороба доля;
Так здаєть ся! подивишся —
Як в божому раю,
Так то весело і гарно
У нашому краю!

Ой колиб не тая думка
Серце розривала,
Ой колиб же оттих пісень
Мати не співала, —
Оттих пісень тяжких-тяжких,
Що аж серце вяне, —
Тоді, можеб я й повірив,
Що правда настане;
Ой колиб до тебе в хату,
Мій добрий сусідо,
Не ходила біда люта

Та не гнула дїда
Не сушила молодиці,
Дїток не губила, —
Тодї-б, може, милий краю,
Душа не болїла.

Веснянки.

I.

Сїло сонце за горою,
Місяченько сходить,
А мій милий на вулицю
Сьпівать не виходить.

Вийди, вийди, мій голубе,
Вкупі засьпіваєм
Над річкою — Коломаком
В зеленому гаю.

Вийди, вийди, моє серце,
На тиху розмову,
Коли хочеш мене бачить
Веселу й здорову.

Вийди, вийди, козаченьку,
У вечір пізенько,
Пригорну тебе до серця
Щиро і близенько.

Вийди, вийди, лебедику,
Поки сьвітить зоря,
Не завдавай молодому
Ти серденьку горя.

У
Аї

II.

Пішов козак у лісочок
Калини ламати,
Зустрів дівку — чорнобривку —
І став переймати.

„Дівчинонько, моя люба,
„Стривай... поговорим;
„Нехай же я придивлюся
„Та на твої брови.

„Дівчинонько, моє серце;
„Постій — пожартую;
„Дай — подивлюсь тобі в очі,
„Стиха поцілую.

„Дівчинонько, моя пташко,
„Ходім в мою хату;
„Я посіяв грядки — квітки...
„Будем вкупі рвати“.

— „Ой не гаразд, козаченьку,
„Ой не гаразд робиш,
„Що ти мене молоденьку
„Та із ума зводиш.

„Ой не гарáзд дівчиноньку
„В лісу переймати:
„Треба перше до матінки
„Сватів засилати“.

III.

В мене серце до любови,
Біле личко, чорні брови.
Що робила — мати знала,
В скринях скарбу принадбала.
І вишневий є садочок,
З шістью крилами млиночок,
Хата біла, гай у полі —
Не жалкую я на долю!
Вмію голосно сьпівати,
Тугу в серці розганяти;
Мов ті зорі — очі сяють,
Коло мене хлопці грають, —
Та нема, нема нікого
Над козака молодого:
Він на скарби не вважає, —
Він за те мене кохає,
Що у мене чорні брови,
В мене серце до любови.

Весела удова.

Сватав мене двічі пан
Воєнний-вельможний;
Сватав мене й хлібороб —
Чоловік заможний;
А я собі удова
Та й тим не журюся,
Поки личко червоніє
Зі всього сьміюся.

Як схочу я погуляти —
Знялась, одяглась,
Коло мене — і музика
Де не узялася;
І підківки підскакують
З чобіток від танців...
Вийшла з хати у вечорі,
Вернулася в ранці;
Козаченьки чорноусі
Зо мною жартують:
А дівчата зазидливі
Мині ворогують;
Козаченьки коло мене
Округі заходять, —
У господу, на розмову
До мене приходять;
Чи заболить голівонька,
Занудить серденько —
Розважають — заглядають
В очиці пильненько.
Один ліки мині радить,
Другий відмовляє,
Третій сяде коло мене
Рученьки згортає;
Подивитьця, придивитьця —
Таку річ заводить,
Що щастливий — як зо мною
Слово проговорить.
Пожалкуєш, пожартуєш
Та просто їм в вічі:

„Не годітьця, козаченьки,
„Кохатися двічі!
„На що мині вінчатися,
„Та губити долю?
„Буду собі удовою
„Пильнувати волю...
„Після шлюбу не до танців!
„Як дітки маленькі —
„Той їстоньки, той питоньки
„Попросять у неньки“.

Загублені душі.

Баллада.

„Чи тиж мене вірно любиш,
Козаче чорнявий,
Чи, жартуючи зо мною,
Тільки вводиш в славу?“
— „Не жартую, моє серце,
Буду вік кохати,
Нехай тільки віддасть тебе
Та за мене мати“.
— „Чи яж тобі не казала
Козаче, серденько,
Що за тебе віддасть мене
Старенькая ненька?
Хибаж тая циганочка,
Дивлючись в долоню,
Не казала, що я в нені
Щастлива доня?“

Далісь мині-такі в знаки
Тиї вечірницї...
Не віддасть мене за тебе —
Піду у черницї“.

Зорі сяють; серед гаю
Дівчата єспівають,
А дівчїну парубчина
Давно виглядає.
Не виглядай, бо не вийде:
Мати не пустила;
За сусїду багатого
Її заручила.
„Мамо, мамо, що ти робиш?
Чи миніж з ним братись?
Хоч худоби в його сила,
Чи йомуж кохатись?
Бодай же тїй циганочцї
Долї не діждати,
Коли мині не схотїла
Правдоньки сказати!
Буду клястї — споминати
Тиї вечірницї...
Мамо, змилуйсь надо мною
Віддай у черницї!“

Не віддала. Біле личко
Від слїз помарнїє,
А сусїдки-воріженьки
Скажуть: багатїє.

„Не діждете воріженьки!
Най вас Бог прощає...
Як згубили свої душі —
Тільки місяць знає...”

По над шляхом біля гаю,
В одну домовину,
Положили, завалили
Козака й дівчину.
Кожну весну, як дівчата
Веснянку сьпівають,
Про кохання тієї пари
Сумно споминають.
Кожну весну, на могилі
Тяжко мати плаче...
Над старою головою
Тільки ворон криче.

Епістола до Л. В. К.

Питаєтесь, пані,
Чого я журюся,
З веселої хати
До дому плетуся?
Не мені до пари
Оченьята карі
І не до любови
Мині чорні брови
.....

Дописи з Полтави.

I.

Сього року весна здавалась буди рання а на ділі вийшло що пізня. Перед Юриєм трави зовсім не видко було, а з половини квітня дощі стали перепадать частійш і частійш. Зазеленіло поле і луки мов заткались травою та квітами; жита і пшениці, крий Боже, які гарні! яринамиж похвалитись не можна. На Івана Купала тільки що почалась у нас косовиця. Дощі бо часто мішали: сонце внясниться, косарі ударять у коси, а громадільники тільки що поспіють згромадити, як дощ знову пуститься і поміша роботу. Дощі і досі перепадають. Давно уже у нас було таке літо: аж любо подивитись на трави та на лани з пашнею. Округ Полтави мало козачої землі, а хоча і є у яким селі, то і багато вже народилось на неї. Наші полтавські козаки більш хлібороби і беруть землю за скіпщину у панів, а траву косять з половини, та ще з того треба і покористуватись. Поневолі прийде та думка що:

В того доля ходить полем,
Колоски збирає,

А моя десь ледащиця...

Алеж, добродію, як би то ви самі подивились, сього літа, на наш край, то,

може-б, і веселе згадали. У нас, після знесення крпацтва, здається усе помолодшало: і степ, і лани, і люди. Хоч воно нашим, тільки що, визволеним крпакам, і не все гаразд... ну, та надія і воля — велике діло. Подивились би, кажу, ви сього щасливого літа на косарів та на дівчат у стьонжках і барвінкових вінках, або прислухались, як вітер повіє... почув-ли-б, як звенить коса гонів за п'ять, а після з усіх сторін так степом і розлягається, якимсь новим та добрим галасом... то й сказалиб: „збрехали ті незвані пророки, що віщували кат зна що“. Весело подивитись — як зірки засяють на блакитнім небі і перепели начнуть перекликатись, — як наші косарі і громадільники напрацювавшись за цілісенький день вдоволь, біля табору, повечерявши, співвають. Не знали ті пророки нашого працювнтого народу, або і нехотіли знати... Не впері ми обізнатись з полем, нанюхатись до волі того весняного паху і надивитись на васильки, на материнку, на петрів батіг, що так блакитними квітами увесь степ уквив, на червону рожу — та куди вам! Наших усіх квітів і не перелічиш... не впері дослухати кукування зозулі нескінченої, жайворонка, а вже треба завгодя, лагодитись з своїм добром у город

на ярмарок, бо вже земляки, битим шляхом, з різних сторін, їдуть з хорами, низько тягнуться Москалі повозками з вагою, скриплять татарські гарби і тарабаннять, усі у пилу, як у диму, жидівські брики... Наша іллїнська, у послідні роки, без спору взяла гору над усіма українськими ярмарками. Оборот, котрий у Ромні не підіймався вище 9 мільйонів, тепер сягає до 25 мільйонів, а часом і більш, бо й не диво: Катеринославщина, Херсонщина і Крим не тягнули до Ромна, а після переводу у Полтаву, стали висилати на сей ярмарок свої степові багатства. У Ромні вовна була на невеликі гроші, а тут від вовни залежить увесь ярмарок. Іллїнська — не один ярмарок, а два, один по другім: перший кінний чи сільський, а потім красний, чи рукодільний. Сей становиться у самім городі, у кам'яних і дощаних лавках і шопках. Про нього нехай хто другий напише. А що до сільського — то мині самому привелось на ній що дня товктись — то я з вами про нього і побалакаю. Під ярмарок город відступив велику лощину, поміж Подолом і Ворсклом. Бєть то площа рівна, котра сягає десятих троха не на сто; є де поміститись і води хорошої вдоволі. Від виїзду з Полтави по праву-руч іде, самою серединою

ярмарка, подовжня широка вулиця вер-
тов на пять. По обох боках тієї вулиці
стоять, збудовані під ярмарок, дощані
ятки і балагани з крамом низчого сорту:
килимами, полотнами, рядовиною, панчо-
хами і иньшим. Тут буває продаж і у
гурт і у різницю. Рядом стоять шопи
з бакалією, а по середині зборний ряд
(гостинниці, трахтирі, вино, пиво...). По-
довжня вулиця прорізується у попереч-
ниці; кожна з своїм особним товаром,
як от: залізом, ремінною роботою, кожу-
хами, лінтварями, смухами, брилями, люль-
ками, чобітьми... усього не перелічиш. За
зборним рядом по ліву-руч — тютюн.
Поруч з ним вовна — найбільш шпанка.
Сей товар первий на весь ярмарок; він
сам займає одну велику площину, по-над
Ворсклю, геть аж до самої толоки. Вовна
стоїть зложена високо рядами — ніби тії
мури — розділена переулками. Через
шлях від вовни — шкури на возах і ку-
пами, і кримські невироблені смушки, да-
лій вози, колеса, скрині, бондарська ро-
бота і усякий виріб з дерева; ще далій
вже починаються луки, де, скільки око
сягне, розсипались по зеленому килиму
чумацкі валки і табуни. Ближай ік Вор-
склу, простяглася друга подовжня вулиця,
рівнобіжно до першої. Се й є справжня

Л
А

к і н н а. Тут стоять, без перерву, по обидва боки, коні коло коновязів, щось верстви чи не на дві. Далій, у загонах товчуться косяки степових коний. За ним скот і барани, а понад самою річкою стоять, одні проти других через вулицю, московські звощики і наші чумаки, дожидаючись одправи. З другогож боку, по близу Подола понад самою течією, котра колись прозивалась Полтавкою, іде третя подовжня вулиця. Тут почуєш дзвінкий галас наших перекупок і перепечайок; тут готується і продається з'їжа. Рядом з ними сіль, потім сіно на возах, а там, поминувши цілий ряд з бочками дьогтю, попадеш знову на кінну. По тим вулицям і переулкам снує народ піший і кінний і переливається, мов водяна філя. Україна і сусідні краї вислали сюди кожен своє добро. Москва — красний товар, залізо, упряж; Донщина — коний, вино, кавяр і рибу; Крим — вина, бакалію, шкури, смухи; Польща — коляси, нетичанки; Ніжен, Прилука і Ромен — тютюн; зза Десни, Дніпром — дьоготь, вирьовки, дошки; Кременчук — волока, неводи, мило; Біла церква — машини; Черкаси і Сміла — сахар; Кавказ і Чорноморе — косяки коний. Вовни, шпанки найбільш вислала Полтавщина і Екатеринославщина, а та-

кож Слобідска Україна, Херсонщина, Німці з Молошної і з під Марнополя (Маріуполя). Наші містечка: Грунь, Котельва і Решетилівка, Санжари і Білики — смушки; Полтава і Красний Кут — бондарські вироби; Опошня і Великі Будищі — гончарські Харчі, овес і сіно достачала Полтава і ближні села. Найкращі коні у косяках були панів: Озеровського, Іловайського, Куликовського і баришників з Курської губернії — і Дятлова і Циганка. Жиди пригнали косяки коний найнижчого сорту. Кіньми висчого сорту, з панських заводів, Воронежської, Курської, Полтавської і Екатеринославської губерній і баришників Курських і Воронежських, були битком набиті великі стайні, на Подолі збудовані під ярмарок. Але-ж заводські коні, на сьогорічнім ярмарку, мали не великий збит, бо для конниці мало закупали; за те коні з косяків збувались легко: їх продавали по ціні від 40 до 70 карбованців; найбільш брали найзжі жиди. Москалі — звозчики панки і для пограничної сторожі, на пруску границу — туди куплено одним заходом 900 штук. Вовна не вся продана; з Австрії, Прусенії було закупщиків сего року менш, як торік, а більш закуплено у Чернігівську губернію, Білогород, Москву,

підмосковські губернії і Польщу. Привезенож було дуже багато, були партії і такі, що мали від $2\frac{1}{2}$ до 4 тисяч пудів, панів полтавських і екатеринославських (Базинського і Струкова). Продавалась і обніжки від 8-ми до 11-ти, а перегон від 15-ти до 17-ти карбованців. Тютюн продався від 1-го до $2\frac{1}{2}$ карбованців за пуд дивлячись по збірці і сорту. Найкрасчий тютюн був сребрянський, Придлуцького повіту. Пахарських машин, на сьогорічний ярмарок, було багато привезено з Білої Церкви. Мастаки того діла похвалявали найбільш парову мукомельню варшавської роботи, що меле за годину 15 пудів на три сорта борошна, а для винниці то й 20 пудів. Цінилась вона до 3-х тисяч карбованців. Молотилка з кінським приводом, у 6 сил, молотила по 8 кіп за годину; цінилась за 1500 карбованців. Були вис-тавлені на продаж і для заказу: віялки, сїялки, соломорівки і кінські граблі Біло-церковської роботи. Жаток не було. Скот хороший був тільки з заводів князя Ко-чубея. Ціна на скот була не висока. Ба-рани на розплід, з добрим руном, прода-вались тож поцінно. Сїно платилось від $1\frac{1}{2}$ до 3-х карбованців за віз; овес через пізню весну був тільки торішний і прода-вався по 23 копійки за мірку. Чумаки

платили, за попас, з пари волів від 5-ти до 10-ти копійок на день. Ярмарок почався 12-го липня: дощі перепадали і по-сували шлях, а 14-го під самий горячий торг на коні, обідньої пори, набігла хмара, заgrimотів грім і пішов дощ, як з відра. Серед народу блискавка убила в смерть двох жидів і порозбивала много телеграфічних стовпів. Нарід обступив вбитих; жиди джеркотіли, галасували... аж ось надійшов чумака, і почувши, що блискавка когось убила, зняв шапку і перехрестивсь. „Екой ти! Бог жидов побил, а ти крестися“, гукнув на него якийсь Москаль з гурту. „Хибаж жиди і не люди? Бог над усіма“ одізвався чумака. Жиди, як почули, кинулись до чумака, обнимають, за руки беруть. „Правда, братіку, правда... Ось чоловік! сей правдиве у Бога вірує.

20-го липня стали роз'їжатись хури з товаром. Чумаки брали під хуру до австрійської границі по 90 копійок з пуда, у чернігівську губернію по 30 коп., у Маріуполь по 40 коп., у Харків по 20 коп., у Крим на Берислав по 30 коп. 30-го липня на ярмарковому плацу вже було пусто; ярмарок стояв троха не три тижні.

Тепер, ік слову, добавлю деякі подумки, котрі навів на мене сьогорічний ярмарок. Коли нашу Іллінську дробити

по націям, то можна вивести такий рішинець: на сільскім, чи кіннім ярмарку найбільша груда товару іде з рук наших земляків, чи то панів, чи простих; тут наші беруть гору і лічбою і капіталом. Москалі у своїх руках держуть тільки торг невисоким красним товаром і то на половину з нашими. Зелізож і ремінна робота уся в московских руках. Торг бакалією у руках Ормен, Караїмів і Греків та вони більш торгують не тут у самім городі, на осібнім плацу. У Татар тільки торг шкурами і смухами, а що до жидів, то сей народ, по правді сказати, нічого не вироблює сам, а тільки перекупає і перепродує чуже — найбільш вовну, коні, смухи і піря. Біднійші торгують, не маючи ніякого капіталу і якось то перебиваються. На сїм ярмарку жида і Москалі мало у чім конкурують поміж себе. Інак воно стоїть на ярмарку краснім чи там рукодільнім, котрий починається у самім городі через десять днів з годя, на самого Іллю. Тут уже нашим землякам нема просьвіту; наш пан тільки купуватель на роздроб, а простий — за потикача. Московскі купці, що торгують висшим красним товаром, мають тут, у жидах бердичівских і польских, жвавих і сильних капіталом конкурентів. Мабуть жахаються

московскі купці і фабриканти, що жида одібують у них торги по Україні, коли так добиваються, щоб постягувати усі наші ярмаркові будови. Та і жида там великої сили не мають, бо жити їм у тім місті не вільно. Гомонять: Москалі себ то на більшу користь у сьому краєві, а се для того, щоб загарбати у свої руки усі торги з початку на сїм боці Дніпра, а потім посунутись і за Дніпр, тай там поборюкатись з жидами. Гарний та далекий нюх у того купецтва! Знаємо ми дуже добре тую московску монополію, що бувало привезе український пан у Харків вовну, а московський купчина дає ціну, яку сам хоче, та, заклавши на зад руки, а шанку зігнувши на бакір, усміхаючись і каже: „ужъ батюшка напрасно-сь изволите безпокоиться, знаємъ-ста, что барынѣ платицо надо, а барышнѣ на башмачки“, та і вередує доти, аж поки пан не поклониться і на його волю здається. Як дивитись очима московских фабрикантів, то воно може і добре булоб на сьвіті, як би тільки самі фабрики процвітали та добрі зиски давали, а багатирі-монополісти, ще більш кишені набивали; а як же подивиш очима тутешнього хлібороба, поглянеш на наш плідючий край та поміркуєш об тім, що найкористнійше для нашого батьківського

У
АТ

промислу-хліборобства, то і скажеш: спасибі тим жндам та чужоземским закупщикам, що своєю конкуренцією, на осюди роскинутих по краю ярмарках, ціну на наші пахарські продукти підіймають, а красний товар, і красчий і дешевий до нас привозять. Як прислухаєшся до того галасу купецького, то зараз зрозумієш, що се ті самі наші добродії, що не дуже давно так галасували за тариф: „не треба, казали, збавляти пошлин, бо як у московских фабрикантів на копійчину буде менш баришів, то усім вам прийдецьця вмірати, хоч у вас токи і набиті стосами“. Не диво, що наша плодюча країна бідна на гроші, бо так усе добре, спасибі за ласку, добродії умудрували, щоб капітали позтягати туди десть за Оку. „Продавайте, кажуть, вашу пшеницю у Одес або Бердянськ та привозьте ті грошки, що візьмете, до нас — ми вам ситців за те надаємо, таких що, може, через тиждень і на ганчірки згодяться; а у бурсурмепів не купуйте, бо й закон не позволя, та і деж той патріотизм буде? Продавати їм своє добро, а гроші нам, за хамло віддати — то иньше діло — таке як слід доброму патриотови робити; бо то наше діло, засівши у Харькові, далій від чужої конкуренції, грошима урудувати

та з вашої праці розживатися, а ваше... у землі копатися, а гроші вам хахлам на віщо здалися?...“ Еге же, правда! от хоч би й до заліза; нашому хліборобови треба его, куди не кинеся, наші степи тільки дожидають заліза доброго і дешевого, щоб прокинутись та за діло новим ладом узятись. Е так, бачите; уральські заводчики отті бідні, що Европа на них дивується — треба їх пожаліть — старцями станулись, як захodne залізо у наш край (для користи нашого, богатира б то, хлібороба) пустять. Наша Україна найбільш, здається, витерпіла від того тарифу, а її ще і лають, що, бач-би то, до праці не здатна. Оце теж саме і з нашими ярмарками; здається і сліпий побачить, що легше купцеві переїзжати з своїм легким крамом з ярмарку на ярмарок. а ніж нам, з нашими важкими пахарськими продуктами, до одного пункту з'їздитися та один другому ціну збавляти, а чуже у дорожнєту підоймати. Тай з самої натури того діла бачиться, що край, де пахарство покриває усякий другий розбуток, повинен розкинути свої ярмарки по усім закуткам, а не стягувати у один пункт. От хочби на приклад: Владимирська губернія має усього 8 ярмарків, а у Полтавській їх без малого 300. Ще кажуть: — коли по

л
а

шляхах покладуть залізнi колії, то ярмарки самі зведуться нї нащо. Алеж ми бачимо, що у тих краях, де пахарство бере гору над фабриками, а земля поділена на невеличкі маєтности (як у нас), там ярмарки держаться і тоді, як вже залізнi колії прикривають цілий край, а тільки деякі великі підупали. Та хоч би і так, то на щож завгодя псувати те, що повстало з самого життя народнього і поки до того — має ще всю силу? Сама наука навчає, що у те діло мішатись не треба, бо силоміць можна тільки зтурбувати ціле краєве господарство, а покористинуться тільки де-які капіталісти. Для нашого краю булоб найкористнійш, щоб наші ярмарки зоставались так, як були, без жадних добавок і переставок, а вже сам час і місце покажуть, де торг вимре, а де зацвіте, бо того не вгадаєш; знаємо ми добре такі ярмарки, де тільки на папери торгують, а є й такі, що і не щитаються ярмарками а товару і народу повнісенько. Так чи нас хліборобів послухають? Змагаються московські богачі за центральний для товару; годі кажуть швендяти з ярмарка на ярмарок — се велика трата, так треба десь висще клопотатись, щоб силою їх до одного міста позтягувати. А чи нам від того легше чи важче —

проте хто дбатиме?... А бодай вас, панове купецтво, якіж то ви патриоти для своєї кишені! Се вже бачите, таке коло: що з централізації, куди не верни, а вийде монополія, а з монополії централізація. Воно так усюди діялось.

Полтава, р. 1864. 4. аві.

Р. С. Я вже мав одсилати до вас сей лист, аж ось набігли дві новенькі звістки: перша та, що зволено будувати у Полтаві великі кам'яні лавки під ярмарок, а друга — сарана. Сього дива тутешні старі люди не памятають. Добре тому, хто убрав ся з хлібом завгодя. У давні роки сарана зупинялась на степах, і до Полтавщини ніколи не долітала; сьогож року дотягла, кажуть, аж до Чернігівщини.

II.

Поки я збиравсь, у друге, де-об-чим написати до вас, пройшов Спас, перша Пречиста і друга і одійшли наші послідні, дрібні селянські ярмарки (літні). На полі вже повіяло осіннім вітром; на нивах де й подівались полукіпки й копи; зате на токах золотіють скирти. Де-де бурів останнє просо і пізня гречка сьпіє, та й те, опісля Пречистої, здебільшого, повижинали, і тепер тільки й побачиш у полі чабанів

U
A7

з гирлигами за отарою, або плугатаря на чорній борозні. Хоч і радіють наші господарі, дивлючись на свої повні токи, а все-таки, якось сумно, як виїдеш на поле, де ще недавно горіла робота і розлягалась луною пісня. Подивишся на округи — усе чорніє; де-де похожать дрови, обізветьця жалібно посьмітюха, зацьвіриньчить горобець, або журавель крикне зразу на усю околицю; подивишся на небо — аж ось їх ціла низка простує у вирій... туди десь далеко... за море, сині хмари розстилаютьця та холодний, степовий, вітер гуде, нагаваючи тугу на козацьке серце...

Зате по селах стало веселійш: літньої доби, як проїдеш по вулиці, то тільки й побачиш, що стоять пусті хати з підпертими дверима (себ то нікого нема у господі — бо замки та запори, дяка Богові, ще у нас не всюди потрібні), та граютьця діти з цуцинятами на сьмітнику (бо, знову дяка Богові, у нас ще не мордують дїтий каторжною роботою, де небудь на заводі, або у підземельній шахті); а тепер, проїзжаючи по селі, або зустрінеш старостів перевязаних рушниками, або почуєш, то у тім, то у другім кутку села, музику, або ціле весілля перепинить тобі дорогу, гуком та галасом лякаючи коний; а часом і таке бува, що коний за вузди, та

до двору — припрошують до господи на хліб, на сіль, на весілля. Став наш народ, якось, смілівійшим з проїзжачим, хоч би й з паном, та, дяка Богові, не на зле... З того щасливого дня, як на віки знесено ганебне крпацтво, у нашого селянина першою думкою стало, якби дитину одружити, хату охаяти, господарству лад дати. Щаслива доля припала тим дівчатам, що доросли у пору, та й тії, що не по своїй волі позасижувались — подівшися — вже у очіпках похожають. Почулиб ви, добродію, яким людським оком дивлятьця наші недавні крпаки на той гріх, що тяжка неволя видавила з нашої соромливої і честної селянки, ваше серце заплигалоб радіючи за наш народ. „Бери!“ каже старий молодшому: „матимеш дружину вірну; а той гріх... не вона, а неволя винна“. І старечим словом з неї сором здимається. Були й такі, що не по волі, отай жили, не по Божому, і діток мали. „Не сором, бо неволя“ — така була відповідь, і старі мовчали, бо правда. А тепер — звідкіля той сором і жаль узявся? зараз себе огласили тай побрались; а коли деякі загаялись, то як обступлять старі: „одружітьця тай одружітьця, коли жаліли один одного у неволі — не кидайте на волі: станьте перед Богом...“

Та так тії гріхи, один за другим, честним шлюбом і покриваються. Так то наші невчені сиві дідугани та бабусі лагодять те, що попусвали ті розумні, котрі про мораль багацько по книжках читали... Мабуть у сїм році шлюбів, по щоту, вийде удвое більш, як у прежні года. Оттак наш народ празникує волю. До сього часу козачки не йшли заміж за панських парубків, а тепер крепак сьміливо засилає старостів до дівчини козацького роду. Найшлись такі й паничі, що поженились на багатеньких козачках у сусідстві, тай живуть на своїх ґрунтах хуторами... і добре! Як би ви їхали надворскляньскою низиною, поміж містечками Біликами і Новими Санжарами, де живуть, помішано, козаки і панські, то задивувались би: їдеш не селом і не степом, а зеленим садом, без перерву; з усіх боків обгортає сад, білі хати і чистенькі дворики. Запримітилиб ви деяку хату, геть навкруги обсажену, уквітчану високими квітками — сеж ознака, щоб парубки знали: у хаті є баткова дочка на порі... заїжджай, козаче, попроси води напиться, подивись на спражню квіточку... Запримітилиб ви: коло старої хати нові сохи стоять, крокви становлятьця: — сеж нова хата будується, де молоденька пара свій вік вікуватиме...

Побачилиб ви навкруги зелених левад тини, сьвіже заплетені з різними вигадками, гарно та штучно, як та коса дівоча, то й гукнулиб на коний: тпру! щоб устати та полюбоватись.... А зайдіть лишень, добродію, до двору, де старий музика, на призьбі заплющивши очі, наярює на скрипці козака або метелицю, а під гиллястою грушою тупотять чобітки з підківками. Просимо у хату; сїдайте на лаві, за стіл, під самими образами; побалакайте з сивоусими хліборобами; покушайте нашого хліба і убогої страви, сьвятий коровай на столі, гільце яке гарне, рушники які чистенькі на віконцях... Над вашою головою Божа Матір... чиясь рученька обквітчала її квіточками... Подивитесь і душею зрадієте, що не окчемнів у неволі наш народ. А може й таке прийде на думку: деж подівалась та я?... Е! стрівайте, добродію! є й вона клята, і вам її піднесуть, алеж тільки так, для звичаю, щоб злиднями не назвали. З того часу, як померла злюща пані Неволя, то й її паскудна нахлібниця Горілка багато поваги збулася. Частують і куштують її так — для закону, а вже п'яним бути на честнім весіллі не годиться. Пют її по прежньому, на хильцем, хиба тільки де які ледачі городянські міщане та сердеги ремесницькі робітники.

Щож се таке? спитаєтесь ви; як воно сталося? Не знаю, що вам другі скажуть, а по моему от що: силкуютьця, як зуміють, наші недавні крепаки тієї правди доказати, що вони варті поручь стати, щоб уже на віки не роз'єднатися, з тією ясною панною, котрої ранок і вечір сподівалися, котру у столітній розлуці не здоліли забути. Як опісля дурману, що оmanoю піддали, встав наш народ чистий серцем, не знаючи помсти, незнаючи злодійства за собою; як чоловік, котрому здавалось у ночі, що його давить якась марá — вийшов у поле та дихнув чистим повітрям, то де те усе й подівалося, так наш народ виходить тепер, здоровий духом, здоровий тілом на плодючу ниву волі і науки. Послухали наші діти злої ради, гидкої пам'яті отця Климентія, а тепер відомстив наш народ унукам за столітню кривду... чим? весіллями та піснями, хлібом-сіллю та доброю працьок. Щож тепер скажете ви, премудрі пророки? деж тая мара, що стояла перед вашими очима (а, здається, більш тільки на язиці)? деж тая мара ледача, п'яна, страшенна? Подивітьця: ось іде вона — наша ясна панночка Воля — іде нашими нивами і селами, у зоряному вінку, сяючи небесною красою, ласкавими очима на нас поглядаючи, усьміхаючись до нас,

як до родичів, що довго, довго з ними не бачилась; перед нею квітки виростають; за нею колоса золотіють; поперед неї біжить мале хлопця з розумними оченятами... туди, куди вона перетом указує; пильно задививсь на неї чорнявий парубок; до її одежи припала молода дівчина; вийшли з хати чоловік і жінка, щоб сьвятим хлібом її привитати; подибали за нею старий дідуган і бабуса, щоб хоч перед смертю надивитись на її красу нестерельну; з піснями виходить село їй назустріч, далеко за околицю, з піснями й випроважає її благословляючи... Будь же щастлива та плодюча на добро і розум, моя рідна українська Ниво — пройшла по тобі блага богиня...

. . . . Оря ся
Ниво-десятино,
Та посійся не словами,
А розумом, Ниво!...

III.

Може ви, прочитавши передній лист, казатимете про мене так, як мовляв Коніський про Мазепу: „ни, а льстит на р о д и;“ може мислитимете, що ми заплющуємо очі на те, що требаб не похва-

ляти, а ганити у нашому народі — да і сцілється. Ой ні, добродію, бачимо ми й самі, що багато бракує нашому народові усюди: і у дорозі, і у господі, і у хаті і на полі, а найбільш, чого найпотребнійш: громадского духу і правдивої осьвіти — не тієї осьвіти, що з великого розуму декотрі паничі хотять надати нашому народові, що серце сушить і голову завертає, для котрої треба перш увесь норов на якийсь непанський кшталт переробити. (Себ то й легенько! ніби то й є на світі така сила, щоб таке над мільйонним народом доказала)! Не тієї нам треба науки, котрою, ще нічому не навчивши, а вже відрізняють дитину від матірньої мови, забувши отсі великі слова великого думця: „першою наукою для кожного чоловіка було матерне слово, котре найперш зрозуміла дитина, тієї сьвятої хвилі, як тільки блиснула божественна іскра — прокинувся розум; звідтіля й починайте, тим шляхом і простуйте до вищої науки. Виховання і чоловіка і народу з матірньої мови повинно починатися; вона єсть початок усякої науки, для розуму і для серця, по закону самої природи. Як до чоловіка, так і до народа тільки та наука пишним цвітом і добрим плодом колись себе виявить, котра з ма-

тірнеї мови почалася і з того живущого жерела змалечку поїлася“. Воно й правда: чи не легшеж науку приладити до народа, а ніж цілий нарід нівечити приладжуючи єго до якоїсь негнучкої науки. Алеж, кажіть! розумні паничі нам своє радять: от, якби Хорол став такий, як Царевкокшайск, а Полтава загомоніла так саме, як Калуга, тоб то на Вкраїні усе покращало і порозумнійшало! Егеж, панове радці! — добре булоб, тільки те біда, що та цивілізація зостанеться на поверсі великої народньої громади — для паничів, а народ наш навіки буде для неї і глухий і німий. А вони, ті паничі, як же то логічно доводять! Недавно п. Северянин, оповідаючи у „Современій Літописі“ (?) про подолянські селянські школи, радить не вчити дітий по нашим граматкам, бо на нашій мові ще нема... чогоб ви думали? а нуте, вгадайте!?... нема юридичної науки, філософії права! — От що, бачте, потрібне для тих хлопців, що, як виростуть, то з ранку до вечера за плугом ходитимуть, або коло худоби товктимуться!.. а до того часу, поки наші земляки зберуться (коли то й можна буде) понаписувати вдоволі філософічних і юридичних книжок (та й тоді, хоч би й закони на нашу мову переложити, п. Северянин не

радить вчити дітий у селянських школах на рідній мові — бо юрисдикция не по нашому!) — до того часу нехай подоляньський хлопець не заглядує у нашу граматку, котру добре розуміє для того, щоб початки своєї віри і моралі для свого життя з неї вчитати, а пехай вчитьця по тій, з котрої він не все гаразд уторопає, бо писана такою мовою, якої він на селі змалечку не чув та чи й чуватиме, коли у салдати не возьмуть. Сам автор якої небудь столичної азбуки, ніколи не бачивши нашого народу, либонь чи й згадував пишучи, що є на світі подоляньський хлопець, котрого п. Северянин, ради юридичної науки, примусить вчитись по тій книжці! Для бідної дитина нашого селянина треба иньшим, своїм складом писати, щоб той початок науки зачепив молодий розум і серце. Не диво якби те радили у Харківщині... там по селянських ярмарках „Таньку-разбойницу“ і „Наші кутят“ за добру ціну москалі збувають... а то на Подолі, де селянин частійш почує ляцку або жидівську мову, аніж московську, де по московски тільки так-сяк уміють судові папіри компонувати, а таких, щоб добре знали, чи знайдеться (і то поміж невеличкої купки чиновної братії) $\frac{1}{10}$ проценту з усього люду. Та дарма!

п. Северянин каже, що то був би „естественний ход історії“, якби по його раді зробилось. За скількиж то років сподіваться п. Северянин переучити подолянських селян так, щоб вони розуміли юридичні книжки, писані не їхньою мовою? Забувши історію, можна, сидючи у кабінеті, вигадати яку небудь теорію та й багатіти думкою, що нею цілий народ на иньший кшталт перевернеш... Є ще, видно, такі, що у те вірують... А по нашому, коли щиро бажаєш одного добра для народу, то, доглядаючись до нього самого, берись найпростішим шляхом проводити світло науки і правди у темну масу, ото й буде для неї „естественний ход історії“. Народ формує свої ідеї об правді й неправді з християнської моралі і з власного життя свого. Практикою у громадскім ділі, вільним словом та правдивим серцем, народ скоро доходить до того, що добре, а що зле розбірає. Хоч би й ті присяжні, що у британських судах правду творять — чи тож юристи? ні, опріч адвокатів. От же, чого там і не додумались, тим пан Северянин нашій молодій літературі і нашим селянам докоряє і за нашу мову з початкових шкіл викоренити хоче! Як би просто сказали, що у селянських школах хлопці на канцеляристів го-

туватимутьця, то иньша річ. Мінї здається, що отті задні теорії виходять од того, що ми усі беремось вести народ, не знаючи його, а не хочемо у нього й трохи повчитись, хоч би тієї мові, котру щодня чуємо, котрою навкруги нас мільйони наших земляків свої думки і надію, горе й радість, відповідають... Так колиж ми з друкованих граматок, а не з живого слова, вчитись звикли.

Не всіж так міркують, як п. Северянин. На лівобочній Україні, сього року, повіяло якимсь тихим і теплим вітром. Наші пани (хоч і не всі, а таки багатенько) і серцем і розумом почули той гомін, що за нашого часу, з усяди підіймають народи кожен своїм голосом — великий гомін сьвіта, волі і правди; почули й те, що вони кость от кости свого народу. Вибори на члени губерского присутствія і на мірових посередників — упали добре... хотів би назвати по йменню високоповажних панів...

Перший міровий з'їзд одбувався у Полтаві публично. Публика прислухалась і вийшла з повним серцем, тихо радіючи сьвятій правді... Запримітимо тільки, що булоб ще краще, якби пп. посередники промовляли до селянина тим словом, яке він звик чути на селі, а то він, з того

канцелярського письма не все гаразд уторопає. Найважливіше діло: віра у правду судову, — а тієї віри інак не можна здобутись у народа, як балакаючи до нього — його власною мовою і звичаєм. Чому не спробувати? Для наших панів се діло не важке, бо, дяка Богові, наше панство живе не на столицях, а по селах, поміж хліборобами. На мірові з'їзди велика надія — нехай же вони не походитимуть на земські і повітові суди і на поверсі, як не походять і сам-ділі. Геть же той канцелярський штиль, коли не з паперу так з живої розмови з тими селянами, що вірують у правду нової інституції і вбачають у мірових посередниках правдивих судий! Сподіваємось, що шановні пп. посередники кинуть оком на сю нашу увагу... Багато де чого доброго скоїлось у нас сього року. Сини й дочки наших панів працюють, не томлючись, над козацькими і крепацькими дітьми у наших недільних школах: — на серці весело, як подивишся. Знову хотів би назвати по йменю високошановну паню, котра, до того сьвятого діла, кошту і личної праці додає! Прокинулись ми... Може незабаром потішимо вас такою дивною новиною, котра вас за-

вірити, що те, чим докоряє наших дідів правдива історія вже — не для нашого покоління, бо дознаєтесь, що наші пани, жадаючи бути вірними історичному характерові українського племені, одкинувши панську пиху, хочуть стати правдивими вожаками свого народу у всякому доброму ділі; дознаєтесь, що під панською одежою бетьця, й досі, теж щире українське серце, що не вміло замикатись у кастові пута. І тайтеж, від чого то Полтавщина у такій лигоді так тихесенько переживає великий економічний кризис?.. Тепер нам тільки треба — книжок, книжок... починаючи від Євангелія.

Хотів було вже закінчити сей лист, а згадав ще ось що. Незнаю, чи оповістив вас хто небудь з Полтавців, що облітний була у нас пані Леонова. Час був гарячий, ярмарковий, і доба негарна, алеж збіглося у залу нашої Паньскої Громади народу чимало. Поплакали ми таки нову споминаючи Останнього Крека - Кобзаря. Привітали ми славу співачку по старосвітски — хлібом-собою. „Нехай тебе Бог любить, паша Одачко!“ Дякуємо оце іще раз, і за ті со-

лодкі слези, і за добре слово, просьпіване
нашій Полтаві :

Бодай тая степовая
Квіточка Полтава
Розросталась, красувалась,
Свого цвіту не теряла...

З М І С Т.

	Стр.
Передмова	1
На смерть Шевченка	31
Столітній Запорожець	32
Іван Ячмінь	33
Думка	34
Захожий косарь	35
Україна до синів	39
Нетяга	40
Весна на хуторі	42
Веснянки	44
Весела удова	46
Загублені душі	48
Три дописи з Полтави	57

Кенан. Сибір ч. I і II	1 20 зр.
Данилевський. Збігді в Новоросії	1 00 „
Збозар“ Тараса Шевченка, 2 томи 4 50 зр., без перес., з перес.	5 00 „
Вига пісень Генрика Гейне, Лесі Українки і Маке. Ставицького	— 80 „
Вся Українка. На крилах пісень	— 60 „
Оза дреза, дитяча оперета М. Лисенка	— 80 „
Ана етнографічна України Руси	— 20 „
Зори Трофима Зіньківського ч. I	1 00 „
Кость Левицький. Словар правничий	3 50 „
Малець і Спілка. Словар російсько-українсь- кий I	2 50 „
Майда. Одисей ч. I і II	2 20 „
Матап Вересай, картина хромолітограф.	— 50 „
Міцул і гуцулка, дві картини	1 00 „
Микола Устиянович. Повісти	— 85 „
Грабович. Марта Борецька	— 32 „
Звсторонний Іван. Відношення обрядові в Галичині всхідній	— 30 „
Опишкевич. Бібліотека т. III	1 50 „
М. Навроцький. Твори	1 20 „
Франко. Вибір поезій Г. Гаїне	— 50 „
Франко. Нарис філософії ч. I	— 30 „
Верне. Подорож довкола землі	— 60 „
Митвенник для дітей (фонетичний)	— 20 „
Горична бібліотека всі томи	
Бібліотека повістей „Дѣла“, всі томи	
Шевченко з бандурою над Дніпром	— 25 „

У накладці ул. академічна число 8. у Львові
можна дістати слідуєчі книжки:

Чайченко. Хома Макогін, убогий паймит . . .	5	кр
„ Робінзон	20	„
Север. За для сьвятої землі	50	„
Абгар Солтан. При стрілецькій ватрі	40	„
Хванько. В народ, оповіданє	15	„
Загірня М. Жанна д'Арк. Діва орлеанська	10	„
„ „ Про Оврама жидовина	10	„
С. Нагнибіда. Про руску правопись	5	„
М. Залуквич. Кістяки Гольбайна ч 2.	15	„
Кор. Устияпович. М. Θ Раєвский і російський панславизм	80	„
Збірник оповідань. ч. II. Бібл Батьківщини	20	„
Зеркало з року 1890, 1891, 1892 по 2 зр	—	„
Евген Гребінка. „Байки“	10	„
Всеволо. Гаршин. „Малюрі“ оповіданє	10	„
Павло Граб. Пролісок	20	„
Герінт — Герасимович. Що то є господарність	20	„
Осип Маковей. Поезії	20	„
Іван. Сурик. Твори, переклад з російського	10	„
Митро Омелькович. Укрїнські писання	10	„
Василь Кулик. Писання	10	„
Павло Граб. З чужого поля. Переклади	20	„
Володимир Шашкевич. Поезії (друкують ся).		

З друкарні Наукового Тов. імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Літературне відроджене Полудневої Руси і Ян Колляр.

Полуднева Русь (Малороссія, для котрої тепер загально приймається назва Україна або Русь-Україна) з давен давна, ще від часів галицького князя Данила перестала бути одноцільним організмом політичним, входила і входить в склад різних держав. По упадку руських удільних князів часть її (Червона Русь) ввійшла в склад Польщі, була якийсь час під рукою Людовика угорського як провінція угорська, опісля прилучена знов до Польщі і аж до Люблинської унії 1569 р. мала порядки значно відмінні від прочих частей Полудневої Руси (України, Поділя, Волині), котрі доси входили в склад Великого князівства Литовського, а від тоді разом з тим князівством прилучені були до Польщі. Тільки невеличкий протяг часу від 1569 до 1648 р. можна вважати тою історичною добою, коли вся Полуднева Русь, тай то з виємком Руси угорської і тої частини, що входила в склад Волощини (нинішня північна Буковина) сполучена була разом в однім державнім організмі. Се й була доба, в котрій розпочався було здоровий розвій духовий и літературний на більш або менше ясно відчутій національній, южноруській основі. В тіснім сполученю з Польщею, запозичаючись головн в неї культурним добром, але в значній части черпаючи єго й прямо з західної Європи, розвиваються в тім часі южноруські школи, міщанські просвітно-релігійні організації (братства), друкарні, росте література відповідна до потреб часу, в значній части писана мовою хоч і не чисто народною (і в Польщі і в Європі тоді такою мовою переважно ще не писали), то все таки зрозумілою загалови не тільки письменного, а й простого народа. На перекір Полякам повстає і розвивається на східно-полудневих границях Польщі також орігінальна організація воєнна — козацтво, що витворило свій осередок в т. зв. Січи запорожській і з часом мало етатися грізним для цілої Польщі.

Війни козацькі від 1648. року перервали мирну працю культурну, в котрій южноруська народність, хоч не без важких перешкод з боку

ополяченого панства, та все таки почала було вбиватися в силу, набирати самосвідомости народної і громадити в своїй хаті набутки цивілізації. Хмельниччина і Виговщина, хоч проявили чималі воєнні спосібности українського народу, все таки остаточно довели до т. зв. Руїни: силою Андрусівського договору, заключеного 1667 р між Польщею, Московщиною і Турцією постановлено було, що вся Україна на правім березі Дніпра понизше Києва аж по Бог має на віки вічні стояти пустинею. Війни козацькі перергнали десятки тисяч українсько-руського народу на лівий бік Дніпра, в степи, де вони заселили т. зв. Слобідську Україну, що від 1654 р стала під власть Московщини. З кінцем XVIII. віку перейшла й правобережна Україна під Росію, натомість Червона Русь дісталась під Австрію і злучена в одно з частиною колишньої Малої Польщі, утворила країну, що нині зовсея Галичина.

Хоч і як неоднакова була доля поодиноких частин Русь-України, то все таки заселяючий її народ і доси проявляє дивну етнографічну одинцілість. Звичаї і вірування народні, казки і оповідання, пісні і обряди, одіж і помешкання, а врешті мова при всій різнобарвности в подробицях, при всьому багатстві місцевих відмін і варіантів, в основних обрисах такі однакові, що Руснак з над горішнього Сяну без труда порозумієся з Українцем з над Десни, Сули або й від Харкова, признає его звичаї, его спосіб життя і думання, его «поведінку» за свої, за рідні, хоча не скаже сего про свого близенького сусіда, ясельського або тарнівського Мазура. Особливо виразно бачимо ту єдність основного типу в мові українсько-руській, котрої осібність супроти обще-руської книжної і супроти північно-руської можна слідити по рукописам уже від найдавніших часів руського письменства, а котра в половині XVI. віку була вже майже такою як і та, котрою тепер говорить українсько-руський народ. Що більше, і в таких духовних проявах, як приповідки, казки і пісні, навіть як улюблені пісенні розміри, на цілм величезнім обширі України-Русь бачимо велику однаковість типу (однаковий розмір колядок, однакові типи розміру пісень весільних, широко розновсюдження а такий характерний розмір коломийки і т. п.) — по при ієтинованю таких інтересних осібноостей, як думи козацькі на лівобережній Україні (перепесені туди правдоподібно з правого берега Дніпра), як пісні опришківські на Покутю, пісні про паничину і єї скасованє в Галичині і т. і.

Тої однаковости не бачимо в письменстві книжнім, новім, що розвилося в нашім століттю на обширі України-Русь. Се лехко зрозуміти. Се нове письменство є ділом інтелігенції, а інтелігенція далеко більше ніж простий народ відчуває окружаючі єї обставини політичні, більше кермуєся ними в свої письменській діяльності. Що більше, нерозривно з тими обставинами родяться і падають також відновідні їм доктрини філософічні і літературні. В часах поневолення простого люду стаєсь подою нехить до мови, звичаїв, традицій того люду, погорда для хлопа і хлонської народности, і в письменстві запановує або ренегатство язикове і ідейне, або штучна мертвечина і старосвітщина. В часах живих народних рухів, політичної волі, горячої боротьби за певні ясні ідеали і конкретні інтереси народні жива мова,

живі, сучасні літературні теорії з елементарною силою вириваються на верх — і усе письменство оживлюєсь, набирає енергії і сили.

От тимто не тяжко зрозуміти, що почавшись серед дуже відмінних політичних, хоч однаково важких соціальних обставин у Росії і в Галичині, нове письменство українсько-руське довгий час мусіло йти ріжними дорогами, інколи блудити манівцями, поки і тут і там не почало будитися почуте єдності не тільки вже етнографічної, але й національної і літературної, поки століттями наложені ріжницї освіти, уподобань і традицій літературних через пильні студії над народністю і давнішою літературою, через пильне черпанє із спільних нам усім криниць загально-людської освіти і цивілізації не почали помалу вирівнюватись, а чимраз частійші і тісніші особисті зносини Українців з Галичанами не почали в те діло, що ще недавно такому знавцеві справ словянських як А. П. Пипін (*Geschichte der slavischen Literaturen I*, 575) видавалося штучним і силованим, вносити того запалу і товариського почутя, без котрого ніяке справді живе діло неможливе. Не перечу, що все се ще тільки початки, та се не вменшує їх вартости, бож, як звісно, початки завжди бувають найтрудніші.

Початки відродження нової, національної літератури на спільній, народній основі припадають в галицькій і в українській Русі в часи т. зв. відродження словянського, часи, в котрих одним з характеристичних світочів на словянськїм небі був знаменитий Ян Колляр. Тож хочаби бодай коротко розказати про вплив думок і творів Колляра на хід полуднево-руського відродження, ми мусимо осібно говорити про Галичину, а осібно про Україну російську, бо почуте національної спільности в обох сих частинах тоді ледво що почало було прокидатися.

Осередком галицько-руського відродження літературного був Львів. Тут в початку 30-тих років пробували в гр. кат. семінарії духовній молоді люди: Маркіян Пашкевич, Яков Головацький, Іван Вагилевич, Никола Устиянович, Лькевич, Мінчакевич і др., котрих справедливо вважаємо творцями того відродження. Народні пісні свої і українські, Граматика укр. Павловського, Енеїда Котляревського і т. п. видання склонили їх іти подібною дорогою. Та заходи їх не були несвідомим, інстинктовим поворотом живих натур від книжної, церковної мертвеччини до свіжого, народного ґрунту. В думках їх, а особливо у М. Пашкевича, росли и ясніли далеко ширші замисли: випити одноцільну, полуднево-руську мову і літературу і при їх помочи воскресити цілу полуднево-руську націю до нового життя духового і громадського. Що в тих замислах покріпляло їх пильне слідженє за рухом і ростом других словянських народностей, про се також не може бути сумніву. Зараз перші слова, котрими Пашкевич розпочав «Русалку Дифетрову», той перший маніфест нового народного напруму літературного, показують, що примір других Словян був для него принукою до власного почину. «Судилося нам послідними бути — пісав він — Коли другі Словяне вже давно співають на зустріч ясному сонцю, а деякі вже от от вершка ся дохапують, ми тільки одні сидимо ще в темній, холодній долині.»

Відки черпали ті молоді люде, заперті в мурах духовної семінарії, вбогі і мало вчені, свою відомість о сучасних їм рухах та плянах братних словянських народів? Здаєсь, що за тим жерелом не потребуємо далеко шукати. Се був інститут Осесолінських з єго багатою вже тоді бібліотекою, багатою іменно на книги і видання словянські. До 1834 р. інститут той стояв під управою К. Слотвінського, правника, та докола него громадилась купка молодих, світлих і талановитих Поляків, що опісля мали відіграти важну ролю в історії польського письменства. До тої купки належали: А. Бельовський, Л. Семеньський, К. Шайноха, Ж. Паулі, брати Йосиф і Лешек Борковські, В. Хлендовський, Зелінський і др., а з старших і поважних становищем людей зближався до них Тадей Василевський, віце-маршалок галицького сойму станового, приятель і протектор М. Шашкевича. Докладного досліду про розвій і обсяг словянофільських сімпатій і ідеалів того кружка ми поки що не маємо. Та для нас досить буде вказати на такі факти, як те, що Семеньський перекладав тодіж «Короледворську рукопись», Бельовський «Слово о полку Ігоря» і поодинокі сонети з Коллярової «Slávy dcery»; Жегота Паулі перекладав великоруськи біліни, а на своїй збірці пісень галицько-руського люду поклав епіграфом отсей дієтих Колляра (у оригіналі):

Že vzdělanosti nemá náš lid, cizozemci mluvíte;
Jakž, vy musíte lidu zpívati, nám pěje lid.

З ідеями словянськими носяться й брати Борковські, з котрими дружив Вагилевич; Лешек Борковський в своїй сатиричній повісті «Parafiańszczyzna» виспівав заскоружлість галицьких Поляків і вказував їм інших Словян як примір.

Впрочім статі на теми общесловянські друкувалися тоді часто в польських часописях і неперіодичних виданнях, як «Pamiętnik Lwowski», «Pielgrzym Lwowski», «Haliczanin» і т. п. Та найбільший вплив мало видаване від 1834 р. в Лешні писемко «Przyjacieli ludu», як на той час знаменито редаговане видавництво, до котрого дописували що найліпші молодші сили з Познанщини, Варшави, Львова, Кракова і т. п. Стрічаємо там немало статей, відомостей і матеріалів до географії і історії літератури не тільки Польщі, але також Русь, Литви, Росії, Чехії і інших країв словянських. І так зараз 1834 поміщено статі про Амоса Коменського, про козаків, про граматика Онуфрія Кончинського; 1835 про Братів чеських в Польщі, про Мазепу, Ю. С. Бандтке; в дальших роках про Бойків, Довбуша, Смотрицького, Юнгмана, Яна Фр. Сапегу, ремесльє евангеліє, про мітологію словянську, про старинности словянські і т. і. Все те безперечно причинювалося до розбудження почуття словянського серед молодих і горячих Русинів і склонило їх увійти в ближні зносини з представителями західного Словянства. І таких вони нашли у Львові, де тоді, за абсолютного режіма, в університеті і по всіх урядах було багато Чехів. Особливо два світлі мужі, Запп і Коубек заслужили собі на вдячну згадку ако приятелі і не в одному вчителі наших молодих Русинів. Через їх

посередництво Вагилевич і Головацкий ввійшли в зносини й з Чехами пражськими, і особливо з редакцією *»Časop. českého Musea«*, де 1838 – 42 помістили декілька своїх праць.

Але і по за тим кружком були тоді без сумніву в руській Галичині люде, старші й молодші, що інтересувалися слов'янським відродженням і старалися з него і для себе виводити провідні думки. Лишаю на боці Дениса Зубрицького, котрий познайомившись 1838 р. з Погодіним, по своєму, а властиво зовсім по шляхетськи зрозумів його ідеї о слов'янській взаємності як конечність зречення своєї народности, мови і традиції і зіллятися в одно з якою небудь пануючою: у Зубрицького такою пануючою народністю була зразу польська а потім російська. Назову тут іншого чоловіка — появу досить старомодну, та все таки дуже характерну для тодішніх галицько-руських обставин — Йосифа Левіцького. Тільки на його пам'ять кидають не тільки його бездарні переклади з Гете і Шіллера та старомодні стихи на «тезоіменія» різних єрархів, скільки польська брошура *»Listy o piśmienictwie ruskim«*, в котрій він похвалював цензуру львівську за те, що сконфікувала Шашкевичеву *»Русалку Дністрову«* за її народну мову і новітню правопись. Та все таки Йосиф Левіцький заслуговує на признання як автор першої галицько-руської граматики, основаної на нових принципах наукових, поставлених Добровеським, як ініціатор першого галицько-руського періодичного видання (хоч воно й не побачило світа) і як автор декількох інтересних статей по історії літератури, звісток бібліографічних і т. і., котрі знайомили галицько-руську публіку з річами йій доси незвісними, приучували її шанувати осягати своєї старини, прислухуватися мові, пісням і переказам рідного народу. Левіцький, в 30-тих роках капелян при перемиській єпископії Снігуревській а потім парох у Шкві, займався також і справами слов'янського відродження, слов'янської науки. Між його паперами, котрі недавно перейшли на власність *»Народного Дому«* у Львові, найшов я переписані ним словацькі вірші *»Upad narodu Slavjanskeho«* і *»Utrápeny rolnik«*, а також докопаний ним переклад польської пісні *»Do czeskich dziewoży od Polaka«*. Рівночасно займався він слов'янською бібліографією, а особливо російськими виданнями такими як *»Вѣстникъ Европы«*, *»Журналъ российской словесности«* Брусилова (1805), з котрих находимо виписки в тих паперах. Побічних потує він собі й Енеїду Котляревського, вид. 1809 р., збирає матеріали для порівнюючого словаря русько-німецько-латинсько-грецького і т. і. Другий з таких діячів троха старшого покоління, Йосиф Лозинський, видав 1834 р. збірку пісень і обрядів весільних (*Ruskoje wesile*). Інтересним в його літературній діяльності є вічне хитанє між старомодною мовою мішаниною і мовою народною, між консерватизмом в поглядах літературних і суспільних і поривами новаторськими такими як заведенє латинського писма замість кирилиці або упрощенє правописі через випущенє *ъ*, ба навіть такими думками суспільними, як ті, що висказані були в статі *»Відки взялися лани і пани«* (Зоря галицкая 1848), або сконфісковані *»Гадки о власности«* (1861), за котрі польська шляхта докоряла руському духовенству комунізмом. Лозинському приналежить сумнівна честь, що на галицько-руським ґрунті викликав спори правописні та азбучні, котрі й

досі ще не перестали трівожити наших людей. Що правда, його проєкт — друкувати руські річи латинським письмом — не був нічим новим; ще в XVII і XVIII. в. василіянські монахи в Супраслі друкували не раз навіть церковні книжки, т. зв. требники латинськими буквами з доданим en regard польським перекладом для духовенства руського, котре не вміло читати церковщини. Та тепер справа змінилася. Духовенство руське, хоч переважно між собою говорило по польськи або по німецьки, стало проти Лозинського. Шашкевич виступив проти него в брошурі «Azбука і Abecadło», і Лозинський уступив. Та все таки примір Вука в Сербії впливав на молоде покоління галицько-руських письменників. Сам Шашкевич завів у «Русалці Дністровій» правопис значно відмінну від тої, якої вживають книги церковні, а Йосиф Левіцький видав один із своїх «тезоіменитих» віршів на честь Снігурського в 1841. році мовою народною і правописом радикально фонетичним, скопійованим з Вукового.

Та словянофільство в Галичині не лишилося на ґрунті літературних і правописних сімпатій. Вже в половині 30-их років польські революціонери і конспіратори перенесли його на ґрунт політичний, силкуючись із словянських сімпатій скувати оружжя для боротьби проти Німців в цілі визволу і реставрації Польщі. Характерно, що з окликами скомпонованими в тім дусі вони зверталися переважно до руської молодіжі, навіть до руського мужика, як на пр. звісний конспіратор Каспер Ценглевич, що пару літ ходив поміж мужиками і служив у коваля, а притім складав руські пісні революційного змісту. В одній з тих пісень, записаній мною з уст одного шляхтича (вона починалася словами «Далій братя в руки коси!») находимо ось який куплет:

Руська земля наша мати,
А наш батько со небес;
Всі Словяне суть нам брати,
Тільки Німець то є ...

Іронія історії хотіла, щоби ті конспірації горячої польської молодіжі, що між іншим мали також на цілі увільнити мужиків від панщини, а то й ще далі сягаючі реформи соціальні, закінчилися кровавим епілогом різні 1846 року. Та сама іронія історії застала якогось незнаного нам автора переробити Ценглевичеву пісню революційну на знаряд мужицької контрреволюції, на поклик до кровавої розправи з Поляками. Між паперами Левіцького найшов я на окремій карточці рукопис тої пісні з підписом в низу »Diaconibus circuli Sanocensis. Прошу поправити для народу!« Ось перший куплет тої пісні:

Руська земля наша мати,
Отец наш во небесах,
І Мазури наші братя,
Токмо оден Лях єсть враг!

Ніщо й казати, Коллярові думки «о словянській взаємности» чудесно прийнялися на галицькім ґрунті!

Jan Kollár.

Не місце тут оповідати про дальший хід ідей і симпатій словянських в Галичині, особливо в 1848. році, коли то Русини й Поляки по довгих віках перший раз здібалися зі своїми словянськими братами: Чехами, Словаками, Хорватами, Сербами а потрохи й Великорусами на полі публичної діяльності, на словянськiм зїїзді в Празі (з Великорусів був тут Бакунін), і в австрійськiм соїмі конетітуційнім у Відні і в Кромерижі. Певна річ, що в тих оживлених словянськiх рухах ідеї Коллярові попихали і одушевляли людей, та все таки сказати треба, що здобутки тих рухів були далеко не такі, яких собі Колляр міг бажати. Замість взаїмности виплили на верх свари словянські. Поляки тягли з Уграми, Русини з Німцями, Чехи проти одних і других. В тих бурливих часах про Колляра, тихого поета і писателя, рідко хто згадував. Навіть на зїїзді руських учених в октябрі 1848 р., де засновано «Галицько-руську матицю» і згадувано про часи першого літературного розбудження, про вплив Колляра ніхто не згадав. Аж смерть його відкликнулася луною на галицький Руси. В «Зорі Галицькій», головнім тоді органі галицької Руси, читаємо в Нр. 6. з р. 1852 вірш Б. А. Дідицького «На смерть І. Коллара». В ноті під текстом вірша приписано: «Знакомитый сей Ческій пѣвецъ «Славы дщери» и изслѣдователь Старожитностей Славянскихъ и Профессоръ Древностей Славянскихъ на всеучилищѣ Вѣденскомѣ преставился дня 12. (24.) сѣчня т. г. о 1/2 шестого рано. Великой душѣ его вѣчный упокой.» Се була перша, і, здався, й остання вістка про Колляра в галицько-руській пресі. Вірш сам, писаний не без певного тепла, та каліченою роєійсько-церковно-галицькою мовою, держиться загальних фраз; ось для приміру одна його строфа, одна з кращих:

Оль волнѣ Дуная до Волтавы,
По сумный Карпатовъ хребетъ
Молва печальная идетъ:
Пѣвецъ, любимецъ всея Славы,
Великій Коларъ не живетъ!

В слідуєчiм рочнику «Галицької Зорі» стрічаємо ще декілька звісток про Колляра і його твори. І так в Нр. 2. посвячено коротку згадку пам'яті померших в попереднім році діячів словянських: Колляра і Челяковського. В Нр. 15. подано звістку о передплаті на Коллярову книгу «Staroitalia slowanska», котру названо «многопредвѣщающее сочинение». В Нр. 18. є звістка, що цісар прийняв посвяту того Колларового діла. В Нр. 21. звістка о виході книги Колляра і о тiм, що цісар дарував вдові його брильянтовий перетiнь і 250 екз. книги. «Любовникамъ славянской старины» — додає редакція від себе — препоручаємъ предсмертное Колларево сочинение jako наилучшее въ томъ родѣ и составленное на самыхъ историческихъ данныхъ» (стор. 237—238). В Нр. 24. редакція ділиться з своїми читачами радісною звісткою, що міністер Бах прислав на руки намістника Голуховського один екземпляр Коллярові «Staroitalia slowanská» для бібліотеки «Народного Дому». В Нр. 29. стрічаємо звістку про переклад Коллярової праці «О взаимности Словенъ» на мову чеську, dokonаний Томічком, а в Нр. 30. вість,

що міністерство дарувало екземпляри Коллярової »Staroitalia slowanská« також чеським товариством науковим. В тім самім рочнику »Зорі Галицької« стрічаємо ще три невеличкі проби перекладування віршів Коллярових на варварсько-руську мову, всі три dokonані тимже Б. А. Дідицьким: в Nr. 32. два дістихи, в Nr. 35. сонет із »Slávy dcery«, що починається словами: »Брате, не могу того уккрыти«, а в Nr. 39. вірш »Чего намъ не достаєть«, з додатком »подражаніє Колару«. По думці поета:

Все имѣемъ, вѣрте братія
И друзи мои, что украшаєть
Умъ и сердце, и что нас ставляєть
На високу степень житія.
Прадѣдовъ языкъ и красныи
Пѣсни, что народъ нашъ сохраняетъ,
Главы, руки; лишь намъ недостаєть
Проевѣщенъя и согласія.

Особливо ті два остатні слова в відношенню до галицької Руси і досі ще не стратили свої ваги.

Далеко більший вплив мусіли мати ідеї Колляра, особливо його ідеї про словянську взаємність, на Україні, хоч про хід і розвій тих ідей ми поки що маємо дуже мало звісток. Можемо тільки догадуватись, що твори Колляра, а особливо його книжечка о взаємности словянській, читані були в Харкові в тім кружку вчених і словянолюбців, з котрого вийшли Срезневський і Костомаров. Приїхавши до Кієва в р. 1845. Костомаров мав уже вироблені погляди на питанє словянське. Він приймав у свою програму конечність взаємного знайомлення Словян між собою, але йшов далі, вважаючи конечним змагати до витворення одноцільної словянської держави, основаної на взаємнім пошанованю всіх національних осібностей поодиноких словянських націй і на їх федеративному звязку, хоч під протекторатом царя російського. Отся то програма лягла в основу кїївського »братства св. Кирила і Методія«; вона висказана була й Шевченком простими а так поетичними словами в його Посланію до Шафарика:

Щоб усі Славяне стали
Добрими братами,
І синами сонця правди
І еретиками,
Оттакими як констанський
Єретик великий (т. є. Ян Гус):
Мир мирови подарують
І славу во віки.

Що твори Колляра побіч творів »славного Шафарика« пильно читались Українцями, а особливо кїївськими, се посвідчує також Шевченко в своїм »Посланію до живих і мертвих і ненароджених«, говорячи до своїх земляків:

І Коляра читаєте
І усієї сили,
І Шафарика і Ганку,
І в славянофіди

*

Так і претесь, і всі мови
Славянського люду,
Всі знаєте, лиш своє
Дасть Біг! ...

Швидко мине пів століття від часу написання тих слів. Коллярові ідеї про взаємність і Шевченкові про братерство Словян не перестали бути провідними ідеями молоді і вбогої южноруської літератури. Свідомі Українці не перестають бути словянофілами в душі Коллара і Шевченка. Довговіковий притиск навчив їх відчувати й усяку чужу кривду і ненавидіти її; географічне положення поставило їх на розграниці майже всіх словянських народностей: вони сусідують і з Великорусами і з Білорусами і з Поляками і з Словаками і потроха й з Болгарами (в Добруджі), так що питання словянської взаємності є для них більше чим для всякої другої словянської народности питанням живим і пекучим, питанням практичної роботи. Оттим то натурально, що в останніх часах звільна росте між Українцями число таких, що не тільки люблять і знають »усі« або бодай деякі (т. в. пануючі) »мови словянського люду«, але також — і свою.

Відень, д. 20. мая 1893.

Іван Франко.

Jihoruské literární znovuzrození a Jan Kollár. V úvodě poukazuje se na okolnost, že jižní Rus, ačkoliv v celém rozsahu svém, pokud jihoruské obyvatelstvo sahá, od časů Danielových skoro nikdy v jednom politickém organismu spojena nebyla a nejdéle do rozličných státních svazků a kulturních proudů náležela, přece pozoruhodnou ethnografickou a jazykovou jednotu jeví. V době, když největší část Jihorusi v polském státu spojena byla (1569—1648), nescházelo pokusů, jednotnou a typickou jihoruskou literaturu a kulturu pěstovati. Kozáckými válkami tento vývoj byl přerušen, aby teprve v tomto století v rozličných částech Jihorusi na rozličný způsob a z rozličných východišť opět se podnikl.

Obšírněji probírá se pak literární znovuzrození haličských Rusínů v letech třicátých. Činnost Marciana Šaškeviča a jeho soudruhů nejen ukrainskými vlivy, láskou k písním a pověstem lidovým, nýbrž i příkladem ostatních Slovanů se řídila. Ve Lvově tvořil ústav Ossolińských střed vědeckých a zároveň Slovanům příznivých snah, a rusínští reformatoři byli s mladšími a staršími Poláky z toho kruhu namnoze známi a spřáteleni. Podobně známi byli s českými professory a úředníky, kteří ve Lvově žili, a tak dostali se k spolupracovníctví v českých publikacích a k dopisování se slavnými podporovateli slovanského znovuzrození. Mimo tento kruh byli v Haliči i jiní, kteří se slovanskými otázkami zabývali: jedni v konservativním, grammaticko-lexikálně-starozitnickém smyslu, jako Levickij, Łozinskij a Zubryckij, jiní v politicko-převratném, jako Cienglewicz, chtějící slovanských sympatií využítkovati pro odpor proti německví a pro znovuzřízení Polska. Konečně posbírány jsou krátké zprávy, které v haličsko-ruských časopisech o Kollárovi, jeho smrti a jeho dílech se objevily, a připojeny ukázky tehdejších překladů jeho děl.

V ruské Ukrajině byl vliv Kollárův a obzvláště jeho knížky o slovanské vzájemnosti mnohem hlubší a plodnější. Jeví se v statutu tajného »bratrstva sv. Cyrilla a Methoda« a v básních Ševčenka, jenž také výslovně na četbu Kollára ukazuje. Tyto ideje, které Kollár první vyslovil a jimž Ševčenko rázu ukrainského dodal, tvoří i nyní vůdčí hvězdu slabé sice, avšak energicky zvedající se jihorusko-ukrainské literatury.

